

HISTORISTIČNO OBLIKOVANJE UVODNIH DELOV JURČIČEVEGA PRIPOVEDNEGA BESEDILA KLOŠTRSKI ŽOLNIR IN DEŽMANOVEGA POLJUDNOZNANSTVENEGA BESEDILA NOTRANJSKE GORE IN CIRKNIŠKO JEZERO

0.0 *Historizem kot širši zgodovinski duhovni pojav — historizem v umetnostnem oblikovanju je le en njegov vidik — se je "rodil" v drugi polovici 18. stoletja, torej v obdobju ukinjanja tako imenovanega splošnega aksiomatskega razmerja do sveta.¹ Človek je postajal avtonomen, neodvisen od vrhovne nadnaravne instance, boga.*

Sociološko se je to kazalo v vzponu meščanstva in njegovi veri v človeški razum, ki je razkrajal fevdalne dedne privilegije absolutne oblasti in njenega utemeljevanja v bogu. Razsvetljensko optimistično razumevanje zgodovine kot linearnega razvoja k vedno višjim in popolnejšim oblikam družbenega življenja se je pod vplivom meščanske revolucije v romantiki zrelativiziralo. Kakor trdi Hauser, se je z romantiko uveljavilo prepričanje, *da je narava človeškega duha, političnih institucij, prava, jezika, religije in umetnosti razumljiva le ob pomoči njihove zgodovine in da prav njihovo življenje v zgodovini kaže te tvorbe najbolj neposredno, jasno in bistveno.*²

0.1 Vsesplošna sprostitvev duhovnih in družbenih vezi je našla svoj odraz tudi v umetnosti. Nov položaj umetnika sta po Heglu določala dva sklopa značilnosti:

0.1.1 Umetnik ni več vezan na neko posebno vsebino in samo njej ustrezno obliko, z njegovim najglobljim bistvom niso neposredno identične nobene posebne vsebine in nobene posebne oblike.³ Umetnika ne določa več načelo trojne enotnosti, in sicer enotnosti med seboj odvisnih prvin *umetnosti, umetnika in ljudstva*, enotnosti *pomena in oblike* umetniškega dela ter enotnosti *umetnikove subjektivnosti z vsebino njegovega dela.*⁴ Umetnik je postal svoboden.

0.1.2 Umetnik je od svoje vsebine, pa tudi od oblike odtujen. Pri ustvarjanju uporablja *zalogo slik, slogov, preteklih umetniških oblik*, glavno merilo uporabe je njihova primernost umetniškemu gradivu.⁵ Iz tega jasno sledi, da so pretekli slogi in pretekle umetniške oblike ostale brez svoje zgodovinske podlage, ustvarjalci so jih uporabljali ne glede na sistemsko vrednost. Nova uporaba jim je podelila tudi popolnoma nov pomen.⁶

0.2 Umetnostna zgodovina, ki se s pojavom *historizma* najintenzivneje ukvarja in ga je tudi najizčrpnije in najgloblje proučila, se je pri raziskovanju historistične arhitekture dokopala do ugotovitve, da je v obdobju historizma (začelo se je v drugi polovici 18. stoletja, vanj je uvrščen že klasicizem,⁷ po novejših raziskavah pa se pojav prav gotovo ne končuje

¹ Matjaž Kmecl, Rojstvo slovenskega romana, Mladinska knjiga, Ljubljana 1981, str. 12.

² Arnold Hauser, Socialna zgodovina umetnosti in literature, II, Cankarjeva založba, Ljubljana 1962, str. 159.

³ Georg Vilhelm Fridrih Hegel, Estetika II, Kultura, Beograd 1970, str. 303, 304.

⁴ Georg Vilhelm Fridrih Hegel, nav. delo, str. 301, 302.

⁵ Georg Vilhelm Fridrih Hegel, nav. delo, str. 303, 304.

⁶ Karel-Heinz Klingenburg, Statt einer Einleitung: Nachdenken über Historismus, v: Historismus — Aspekte zur Kunst im 19. Jahrhundert, Herausgegeben von Karl-Heinz Klingenburg, VEB E. A. Seemann Verlag, Leipzig 1985, str. 9.

⁷ Anders Åman, Architektur, v: Die Kunst des 19. Jahrhunderts, Propyläen Kunstgeschichte, Band II, Propyläen Verlag Berlin, Berlin 1966, str. 176; Damjan Prelovšek, Likovna enciklopedija Jugoslavije I (A-J), Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, str. 528; Nace Šumi, Nekateri problemi preučevanja umetnosti 19. stoletja. Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta XIV-XV, 1978-1979, Ljubljana 1979, str. 213.

s koncem 19. stoletja⁸) stavbna naloga razpadla na v prejšnjih obdobjih združeni sestavini — *namen in pomen*. *Pomen* se je zdaj izrazil v obliki "sloga", in sicer tako imenovanega *historističnega sloga* (upoštevati je namreč treba epohalno novost, in sicer pluralizem *historističnih slogov*), in je živel samostojno, od *namena* neodvisno življenje.⁹

0.2.1 Izbira ustreznega, po preteklem slogovnem obdobju zgledujočega se "sloga" je bila simbolično določena. Simbolični značaj arhitekture je bil pomembnejši od funkcionalnega in je bil politično motiviran.¹⁰ S prevzetimi oblikami minulih slogovnih obdobj si je arhitektura tako zagotovila *zgodovinsko objektivnost oziroma politično in družbeno pomembnost*, ali drugače povedano, *citirane oblike* nimajo samo *arhitektonskega* pomena, ampak tudi *umetnostno- in kulturnopolitičnega ter družbenega*.¹¹ Sociološko to pomeni, da si je meščanstvo po utrditvi ekonomskega položaja s historičnimi arhitektonskimi oblikami tudi navzven prizadevalo zagotoviti priznanje legitimnosti svoje vladavine.¹²

0.2.2 To pomeni, da arhitekturo v obdobju *historizma* obvladuje dvojna struktura: en njen del (*pomen*, ki se izraža v *historističnem slogu*) v bistvu predstavlja nekakšen komentar, ki izraža meščansko ideologijo (torej ideologijo vodilne plasti; popravek je pomemben, kajti totalitarni režimi v 20. stoletju so prav tako uporabljali historistične prvine), drugi njen del pa bolj ali manj stvarni, praktični namen. Najnazornejši primer je tako imenovana inženirska arhitektura, ki se je v 19. stoletju *vedno morala stilno* (to je historistično) *oblačiti, kolikor je seveda hotela biti sprejeta kot umetnost*.¹³

0.3 Vse te ugotovitve je mogoče s pridom uporabiti pri proučevanju jezikovnega oblikovanja slovenskih umetnostnih, kot bo v razpravi pojasnjeno, pa tudi neumetnostnih besedil v obravnavanem obdobju.

0.3.1 Slovenske dežele so doživljale bolj ali manj podobne družbene spremembe kot ostala Evropa. Občutek pripadnosti slovenskemu narodu (*meščansko uveljavljanje subjekta je namreč kot kolektivno obliko takšnega subjekta poudarilo in povzdignilo narod*)¹⁴ se je začel intenzivneje uveljavljati že v obdobju razsvetljenstva sredi druge polovice 18. stoletja, dobil svoj programski izraz leta 1848 v *Zedinjeni Sloveniji* in konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 19. stoletja dosegel enega od svojih najzanosnejših mladomeščanskih viškov v taborskem gibanju. Slovensko meščanstvo se je kljub precejšnjim težavam in hudim nemškim pritiskom gospodarsko in politično razvijalo, družbeni prostor v slovenskih deželah pa postopoma na moderen način razslojeval.

0.3.2 Vpetost slovenskih dežel v srednjeevropski zemljepisni, družbeni, politični in duhovni prostor se je bolj ali manj intenzivno kazala tudi v umetnostnem oblikovanju. *Historizem* kot značilna oblika umetnosti nastopajočega vodilnega razreda — meščanstva — se je izrazil v vseh umetnostnih zvrsteh. (Številna opozorila na historistične prvine v besednem oblikovanju nemških besedil najdemo v knjigi Hans Eggert, *Deutsche Sprachgeschichte*, 2, Rowohlt Enzyklopädie, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg 1986, str. 286-360.)

0.3.2.1 Zanimivo je, da tudi raziskovalci slovenske besedne umetnosti obravnavanega obdobja bolj ali manj eksplicitno potrjujejo obstoj dvojne strukture. Za slovensko besednoumetnostno oblikovanje je po Pogorelčevi že od razsvetljenstva dalje značilen

⁸ Nace Šumi, nav. delo, str. 213.

⁹ Karl-Heinz Klingenburg, nav. delo, str. 16,17.

¹⁰ Karl-Heinz Klingenburg, nav. delo, str. 11.

¹¹ Karl-Heinz Klingenburg, nav. delo, str. 14. Izvirnik: Hans-Joachim Kunst, *Die politischen und gesellschaftlichen Bedingungen der Gotikrezeption bei Friedrich und Schinkel*, v: Hinz, Kunst, Märker, Rautmann, Schneider, *Bürgerliche Revolution und Romantik. Natur und Gesellschaft bei Caspar David Friedrich*, Gießen 1976.

¹² Damjan Prelovšek, *Nekateri problemi raziskovanja arhitekture 19. stoletja*. Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta XIV-XV, 1978-1979, Ljubljana 1979, str. 220, 221.

¹³ Nace Šumi, nav. delo, str. 215

¹⁴ Matjaž Kmecl, *Rojstvo slovenskega romana*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1981, str. 20.

spopad med retorično oziroma zgodovinsko (mišljen je *historizem*) in naravno poetiko,¹⁵ po Paternuju pa soobstajanje tako imenovanega stilnega sinkretizma (mešanice različnih preteklih slogov) ter folklore v razsvetljenstvu¹⁶ in realističnih prvin v 19. stoletju¹⁷ (sem je treba šteti tudi Ludwigov izraz "poetični realizem" in Celestinov "idealni realizem"), pri čemer ni mogoče spregledati njegove že navedene ocene književnosti slovenskega realizma (velja nekoliko modificirano tudi za književnost razsvetljenstva, samo da to v marsičem določajo tudi koristnostni nameni, na mnogo zahtevnejši stopnji pa služi narodnostni ideji pogosto tudi Prešernovo pesništvo), da gre pač za književnost, ki je znova in še zmeraj silovito vprežena v nacionalne namene, obstoječe zunaj literature same. Zato gre za literaturo, ki se nenehoma vzpostavlja kot literatura, hkrati pa se nenehoma deliterarizira.¹⁸

S tega vidika bi bilo treba podrobneje preučiti ugotovitev Pogorelčeve o *plastični oblikovanosti* slovenskih realističnih besedil, ki je dosežena s kontrastno postavitvijo obeh pripovedi, o dogajanju in o komentarju, na pripovedno ravnilo, pri čemer so prehodi z ravnine na ravnino navadno nakazani z jezikovnimi sredstvi.¹⁹

Upoštevajoč tudi Kmeclova spoznanja o slovenskem romanu druge polovice 19. stoletja kot glasniku meščanske ideologije (Matjaž Kmecl, *Rojstvo slovenskega romana*, 1981) je mogoče postaviti naslednjo trditev: *historistična oblikovanost* v slovenski pripovedni prozi druge polovice 19. stoletja (če se omejimo na predmet raziskave) zadeva predvsem ravnino komentarja, ki na različne načine izraža tako imenovani meščanski subjekt pripovedovalca — oziroma splošneje rečeno, ideologijo slovenske meščanske družbe — oblikovanje ravnine dogajanja pa je mnogo bolj odprto načelom naravne poetike.

1.0 Ker pričujoča raziskava svojo pozornost usmerja v jezikovno historistično oblikovanje slovenskih pripovednih, deloma pa tudi poljudnoznanstvenih besedil druge polovice 19. stoletja, jo je treba nadaljevati z ugotovitvijo Brede Pogorelec o nekaterih izraznih sredstvih, značilnih za tako imenovano zgodovinsko poetiko v prozi:

Razliko med "zgodovinsko" in "naravno" poetiko sem pokazala ob poeziji, velja pa razumljivo tudi za prozo. Izrazna sredstva so do neke mere drugačna; prav pri besednem redu so možnosti figurativnih premikov manjše kot v poeziji (najbolj opazni med njimi so na primer prestavljanje prilastkovih položajev ob odnosnici /.../ ter stava klitik), zato pa je zgodovinski učinek dosežen drugače, zlasti s posebno, mestoma naravnost togo ureditvijo povedi (na primer z dvojno, trojno členitvijo, /.../ s posebno razvrstitvijo podrejenih povedi ob nadrejeni in podobno).²⁰

Raziskava tako usmeritev sicer upošteva, vendar ji skuša potrditi veljavnost tudi s premikom pozornosti na ravnino *besedila* (o tem primerjaj razpravo Brede Pogorelec *Stilno predhodništvo v Tavčarjevih delih*, JIS 1982/83, št. 7/8, str. 285-292). Njen glavni, ne pa edini namen je ugotovitev historističnih besedilnih (torej nadpovednih) vzorcev v omenjenih besedilih.

1.0.1 Historistično oblikovanost besedilnih vzorcev je mogoče potrditi na dva načina: z njihovo oblikovanostjo po predpisanih retoričnih pravilih in z njihovo navzočnostjo v besedilih iz preteklih slogovnih obdobij (na primer renesanse in baroka) — pri čemer je treba upoštevati dejstvo, da so bila v preteklih slogovnih obdobjih retorična pravila bolj ali manj obvezna za vse zvrsti besedil.

¹⁵ Breda Pogorelec, *Zvrstna in slogovna razčlenjenost slovenskega knjižnega jezika v obdobjih pred Prešernom, Makedonski jezik, Godina XXXII-XXXIII, 1981-1982, Institut za makedonski jezik "Krstel Misirkov", Oddeleni otpečatki, Skopje 1982, str. 600.*

¹⁶ Boris Paternu, *K tipologiji realizma v slovenski književnosti*, v: Boris Paternu, *Obdobja in slogi v slovenski književnosti*, Študije, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 77.

¹⁷ Boris Paternu, *nav. delo*, str. 79, 83-87.

¹⁸ Boris Paternu, *nav. delo*, str. 84.

¹⁹ Breda Pogorelec, *O dveh značilnostih Cankarjevega sloga*, Simpozij o Ivanu Cankarju 1976, Slovenska matica, Ljubljana 1977, str. 293.

²⁰ Breda Pogorelec, *O dveh značilnostih Cankarjevega sloga*, Simpozij o Ivanu Cankarju 1976, Slovenska matica, Ljubljana 1977, str. 292.

1.0.2 Historistično oblikovani deli besedil se po svoji oblikovanosti opazno ločijo od ostalega besedila, zato raziskava skuša ugotoviti tudi njihovo vpetost v besedila in njihov poseben pomen v njih. Posebna pozornost je posvečena historistično oblikovanim uvodom obravnavanih besedil, v katerih je pripovedovalčev komentar pogosto najbolj opazen. Hkrati je — po analogiji s simbolno vlogo historizirajočih pročelij v arhitekturi 19. stoletja²² — mogoče upravičeno pričakovati, da imajo tako oblikovani uvodi vlogo usmerjevalca branja celotnega besedila.

1.1 Retorika v umetnostnih besedilih v obdobju historizma ni imela samo vrednost jezikovnega intenziviranja, ampak tudi vrednost zgodovinsko utemeljenega ideološkega (v širšem smislu besede) — kot *zgodovinska dediščina* — in umetnostnoslogovnega koda. Tako je v humanističnih meščanskih gimnazijah v 19. stoletju retorika ponovno postala eden najpomembnejših predmetov.

1.2 Posebej je treba poudariti, da se retorika ukvarja tudi z oblikovanjem celotnega besedila (vsaj v smislu smotrnega razvrščanja idej in od tega odvisnega učinkovanja na sprejemnika, kar s pridom izkorišča tudi moderno besediloslovje²³) in ne samo njegovih delov, na primer samo stavkov oziroma povedi:

*Antična retorika je poznala pet stopenj v nastajanju govora (retorična pravila so postala last tudi literarnega jezika): 1. inventio/navdih — zbiranje gradiva in osnov za prepričevanje; 2. dispositio — ureditev in členitev zbranega gradiva; 3. elocutio — oblikovanje v jezik in stilno gladenje; 4. memoria — zapomnitev, naučenje govora in 5. pronuntiatio: gestikulirano, in sicer opremljeno posredovanje govora poslušalcem.*²⁴

Za naše razpravljanje sta pomembni predvsem dve stopnji v nastajanju besedila, in sicer *dispozicija* in *elokucija*.

1.2.1 Osnovna funkcija *dispozicije* je členitev celote, pri čemer celota pomeni celoten govor oziroma posplošujoče celotno besedilo ali pa vsak njegov izraziteje sklenjeni del, kar je posebej pomembno za nadaljnje razpravljanje. Celoto členimo iz dveh razlogov, in sicer zaradi doseganja učinkov *napetosti* in *sklenjenosti* (učinka lahko nastopata tudi skupaj).²⁵

1.2.1.1 Učinek *napetosti* oblikujemo z antitetično sopostavitvijo dveh delov celote.

1.2.1.2 *Sklenjenost* celote se praviloma kaže v členjenju na najmanj tri dele: začetek (lat. initium), sredo (medium) in konec (finis),²⁶ v tako imenovani praktični stilistiki so bolj znani izrazi uvod, jedro in konec oziroma zaključek ali sklep.²⁷ Tročlenska celota je lahko z izpuščanjem srede oziroma jedra okrnjena na dva (pogosto antitetična) člena (vsak člen je lahko še dodatno členjen),²⁸ lahko pa je z dodatnim členjenjem jedra razširjena na štiri ali pet členov (začetek + več srednjih členov + konec).²⁹ Med členi so možna različna pomenska razmerja (tudi antiteze).

1.2.1.2.1 Za pričujočo razpravo je posebej pomembna posebna oblika *sklenjenosti* celote, tako imenovano *preseganje celote* (začetek + sredo + konec + presežni člen), ki je pojav *patetične amplifikacije*.³⁰ Pri tem je treba opozoriti, da retorike tovrstno *amplifikacijo* — slovenski izraz je stopnjevanje — uvrščajo v invencijo.

²² Karl-Heinz Klingenburg, nav. delo, str. 18.

²³ Robert-Alain de Beaugrande, Wolfgang Ulrich Dressler, Einführung in die Textlinguistik, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1981, str. 15-16.

²⁴ Matjaž Kmecl, Mala literarna teorija, Priročnik za učitelje slovenščine na osnovnih in srednjih šolah, Druga izdaja, Izdal Zavod SR Slovenije za šolstvo, Založba Borec, Ljubljana 1977, 125.

²⁵ Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 241.

²⁶ Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 242.

²⁷ Jože Toporišič, Slovenska slovnica, Druga, pregledana in razširjena izdaja, Založba Obzorja Maribor, Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana 1984, str. 619.

²⁸ Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 241-242.

²⁹ Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 242-243.

³⁰ Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 243.

Retorični dispozicijski pojav *preseganja celote* (*Überbietung der Ganzheit*), ki ga bom v nadaljevanju poimenoval — glede na navedeno mesto v Lausbergovi knjigi — sicer nekoliko nekorektno kar *patetična amplifikacija* (patetično stopnjevanje), zajema več različic.

Izraza *supra summum adiectio* najdemo v Kvintilijanovi *Institutio oratoria* in ga najbolje razloži kar Lausbergov citat:

*Besonders eindrucksvoll wird eine solche Skala, wenn ihr höchster Punkt (der behandelte Gegenstand) einer Bezeichnung ermangelt und als bezeichnungsloser Gegenstand über einer Serie gesteigerter Ausdrücke hinzugefügt wird (Quint. 8, 4, 6 supra summum adiectio): Quint. 8, 4, 4 "facinus est vincere civem Romanum, scelus verberare, prope parricidium necare; quid dicam in crucem tollere?" (Cic. Verr. 5, 65, 170).*³¹

V paragrafu 671, 3a v Lausbergovi knjigi (paragraf opisuje različne oblike retorične figure *enumeracije*) je opisana različica, v kateri predstavlja presežni člen tako imenovani kolektivni povzemajoči izraz celote.³²

Lausberg opozarja tudi na posebno različico *preseganja celote*, v kateri presežni člen povzema celoto s ponavljanjem nosilnih izrazov iz naštevalnih členov.³³ Curtius tako različico imenuje *sumacijska shema*, ki je po njegovih raziskavah bila najpogostejša v srednjeveškem in španskem baročnem pesništvu.³⁴

Posebej je treba omeniti še Lausbergovo omenjanje *apoteze*, to je postavitve presežnega, in sicer semantično presenetljivega oziroma najzanimivejšega člena v sam konec (dela) besedila.³⁵

2.0 Enega najlepših primerov tako imenovane patetične amplifikacije najdemo v uvodnem delu pripovednega besedila *Klošterski žolnir*, ki ga je napisal in leta 1866 v Slovenskem glasniku objavil Josip Jurčič. (Da bi bralec lažje sledil analizi, sem uvodna odstavka razdelil na posamezne skladenjsko-pomenske enote in jih oštevilčil. Prva številka pomeni odstavek, druga skladenjsko-pomensko enoto, morebitna tretja pa del take enote).

Klošterski žolnir.
(Izvirna povest iz 18. stoletja, spisal J. Jurčič)

1.1 Zares čudnega, rekel bi poetično mislečega duha so morali biti tisti naši predniki iz starih časov, o katerih pozemskem djanji in nehanji nam pričajo njih stavbe in razna v razvalu ali še v živečih ostankih ohranjena dela.

1.2 Zakaj če vidiš, potujoč po deželi, na strmovitih hribih sledi stanovanj nekdanje gospode,

1.3 če zagledaš na prijaznem holmcu tik poraščene vrste hribov belo cerkvico, ktera bi bila po razsoji tvojega razuma ljudem pripravišča na ravnem polji;

1.4 če moraš dalje sopihaje stopati po cestah, ki te vodijo visoko gori na rob strmega vrha ob skalah in gosti hosti in vendar po natančnejšem razgledu sprevidiš, kako lahko bi se bili nekdanji cestarji ognili klanecu in strmini, ko bi bili zdolej ob hribu le majhen ovinek napravili —

1.5.1 če prevdariš vse to in še druge enake zapuščine,

1.5.2 kaj ne da mi pritegneš: naši očaki so imeli več fantazije, ko mi njihovi vnuki, katerim je več mar za dobroto in korist ko za naravno lepoto.

³¹ Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 222.

³² Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 339.

³³ Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 243.

³⁴ Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Fünfte Auflage, A. Francke AG Verlag, Bern und München 1965, str. 293 in 294.

³⁵ Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, nav. delo, str. 887.

2.6.1 *Takega duha so bili tudi ustanovitelji mesta dolenske Kostanjevice. Videli so menda lepi zeleni otok v Krki in mislili so si kakor sv. Peter: "Gospod! tukaj bode dobro bivati, naredimo šatorov: tebi enega, Mojzesu enega in Eliju enega."* In postalo je otočno mestice Kostanjevica, opasana z vodo okrog in okrog. Da se je le lepo na otoku stanovalo, pa je bilo vse; tega ustanavljalci niso dosti šteli, če jim bo Krka od leta do leta nadloge delala, pri vsaki povodnji jim hiše zalivala ter tako podila ven od gorke peči v hribe in vzvišene kraje.

3.6.2 *Tako sem si reč včasih mislil po svoji suhi pameti; ali zgodovina uči, da so po vsem tem stari Kostanjevčarje imeli dovolj zrelega prevdarka in da niso bili tako nepraktični, kakor bi danes čovek menil, kajti ravno tista voda, koja jim je o povodnjah nadloge delala, branila jim je proti sovražnikom življenje in imenje.*³⁶

2.1 Analiza razčlenjenosti uvodnega dela *Kloštrskega žolnirja* kaže, da je Jurčič upošteval navedena retorična pravila.

Prva skladenjsko-pomenska enota vsebuje pripovedovalčevo trditev o *poetično mislečem duhu naših prednikov iz starih časov*, v naslednjih treh enotah pa so navedeni konkretni dokazi zanjo. Peta enota je sestavljena iz dveh delov; prvi povzema dokazne člene (in torej predstavlja presežni, povzemalni člen že omenjene enumeracije) in omenja, nedoločeno, še *druge enake* dokaze, drugi del pa ponovi pripovedovalčevo trditev iz prve enote o poetičnem duhu prednikov in jo hkrati primerja z mislijo o materialističnem duhu njihovih vnukov. Šesta enota tudi predstavlja presežni člen in v prvem delu vsebuje še en konkretni dokaz za trditev iz prve enote (in ponovljene v petem); v drugem delu sledi antiteza: zgodovina je ob zadnjem primeru ovrgla absolutno veljavnost pripovedovalčeve trditve o poetičnem duhu prednikov in njihovi nepraktičnosti.

Jurčič je v uvodnem delu *Kloštrskega žolnirja* uporabil razvitejšo in s tem torej zapletenejšo obliko doseganja učinka *napetosti*. V prvi enoti — členu retorične razčlenitve dela besedila — uvoda je predstavljena pripovedovalčeva trditev o *poetično mislečem duhu naših prednikov iz starih časov*, na koncu, v drugem delu šestega člena, pa zgodovina ovrne trditve o njihovi nepraktičnosti.

Tudi načelo *sklenjenosti* celote se kaže v svoji najbolj zapleteni obliki — *preseganju celote* oziroma tako imenovani *patetični amplifikaciji*. Če za zdaj peti člen retorične sheme zaradi posebne Jurčičeve ubeseditve pustimo ob strani (v prvem delu so povzeti dokazni členi in omenjeni, nedoločeno, še *drugi enaki dokazi*, v drugem pa je ponovljena pripovedovalčeva trditev iz prvega, uvodnega člena), lahko ugotovimo, da četrti konkretni dokaz za pripovedovalčevo trditev v šestem členu pomeni preseganje na videz že sklenjene celote prvih petih členov, čemur sledi pripovedovalčeva od začetne popolnoma drugačna trditev.

2.2 Retorično oblikovanje Jurčičevega uvoda je treba osvetliti, s tem pa tudi poglobiti z metodami jezikoslovnega besediloslovja, zlasti s tistimi, ki jih je v svoji knjigi *Linguistische Textanalyse* predstavil Klaus Brinker.

Izhodišče jezikoslovnih raziskav temelji v razlikovanju med strukturo in funkcijo jezikovnih znamenj.³⁷

V jezikoslovnem besediloslovju ločimo s strukturnega vidika gramatično in tematsko strukturno ravnino: osrednja analizna kategorija gramatične ravnine je gramatična koherenca, ki jo vzpostavljajo skladenjska in pomenska povezovalna razmerja med stavki oziroma povedmi besedila, najpomembnejši analizni kategoriji tematske ravnine pa sta besedilna tema in oblika poteka teme, pri čemer tematsko ravnino predstavlja struktura besedilne vsebine, ki jo razumemo kot sestav kognitivnih razmerij med tematskim jedrom (besedilno temo) in v propozicijah oziroma propozicijskih delih besedila izraženimi delnimi vsebinami oziroma delnimi temami.

³⁶ Josip Jurčič, *Klošterski žolnir*. Slovenski glasnik, Lepoznansko-podučen list, 12. zvezek, V Celovcu 1866. Natisnil Jožef Blaznik v Ljubljani. Štev. LIX. tečaj, str. 1-2.

³⁷ Klaus Brinker, *Linguistische Textanalyse, Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*, Grundlagen der Germanistik, 29, E. Schmidt, Berlin 1985, str. 136.

Drugi osnovni vidik jezikoslovne besedilne analize, komunikacijskofunkcijski, se nanaša na značaj dejanja besedila, to je na njegov pomen v komunikativnem razmerju med tvorcem in naslovnikom. Analizna kategorija je besedilna funkcija, ki je opredeljena kot v besedilu konvencionalno izražen tvorčev prevladujoč komunikacijski namen.

Posebej je treba poudariti, da mora med oblikami razvoja teme in besedilnimi funkcijami obstajati določena stopnja družljivosti.

2.2.1 Za oblikovanje uvodnega dela Jurčičevega besedila je značilna posebna oblika poteka teme — *argumentni potek teme* (Brinker loči še opisnega ali deskriptivnega, pripovednega ali narativnega in razlagalnega ali eksplikativnega).

Zanj so pomembne predvsem tri relacijske logično-pomenske kategorije. Tvorec besedila utemeljuje svojo trditev oziroma tezo, ki predstavlja temo, z argumenti/dokazi. Da bi lahko v besedilu navedena dejstva postala dokazi za trditev, mora obstajati ključno pravilo. Ključno pravilo je splošna hipotetična izjava, ki ima obliko *Če so dana dejstva x, y, z, potem lahko domnevamo, da velja sklep / trditev S*.³⁸

Trditev in dokaz(i) tvorijo izraženo podlago argumentnih besedil, ključno pravilo pa je v njih pogosto neizraženo — je torej implicitni člen dokazovanja.³⁹ Žadnje za uvodni del *Kloštrskega žolnirja* pravzaprav ne velja, saj je pomensko-skladenjska oblika ključnega pravila — s pogojniškim veznikom *če* vred — v njem (od druge do pete skladenjsko-pomenske enote) dokaj zvesto ohranjena. To ustvarja vtis poudarjene racionalnosti. Za ponazoritev velja navesti le drugo in peto enoto:

1.2 Zakaj če vidiš, potujoč po deželi, na strmovitih hribih sledi stanovanj nekdanje gospôde,

1.5 če prevdariš vse to in še druge enake zapuščine, kaj ne da mi pritegneš: naši očaki so imeli več fantazije, ko mi njihovi vnuki, katerim je več mar za dobroto in korist ko za naravno lepoto.

Za naše nadaljnje razpravljanje je pomembno, da je z argumentnim besedilnim potekom teme združljiva pozivna (apelna) funkcija.⁴⁰ Z njo tvorec besedila daje sprejemniku vedeti, da ga želi pripraviti k temu, da določeno razmerje do stvari prevzame (vplivanje na mnenje) in/ali da izvrši določeno dejanje (vplivanje na ravnanje).⁴¹

2.2.2 Tako zapleteno in antitetično učinkovito retorično oblikovanje uvoda, za katerega je značilen argumentni potek tem(e), nas spominja na uvode v baročnih pridigah. V svoji razpravi *jezikovnostilistična raziskava baroka na Slovenskem (Svetokriški in Rogerij)* sem ob Rogerijevem oblikovanju pridige napisal naslednje ugotovitve, ki to misel vsaj načelno potrjujejo:

*K veliki integrativnosti besedila prispeva pogosto ponavljanje besed in precejšnjih delov povedi /.../ ter kopičenje retorično paralelno oblikovanih primerov, ki pojasnjujejo tezo (najpogostejše so nanizani trje primeri, na za sporočilo pomembnejših mestih jih redkeje najdemo tudi več, na splošno pa jih je manj kot pri Svetokriškem). Analizirani odlomek kaže značilno baročno antitetično lomljeno in oklevajoče približevanje glavni temi pridige /.../.*⁴²

2.2.2.1 Natančnejše branje pridig na primer v Rogerijevemu *Palmariumu empyreumu* je pokazalo, da je v njem moč najti model uvoda, ki je skoraj popolnoma tak kot v Jurčičevem

³⁸ Klaus Brinker, nav. delo, str. 69.

³⁹ Klaus Brinker, nav. delo, str. 70.

⁴⁰ Klaus Brinker, nav. delo, str. 68–76.

⁴¹ Klaus Brinker, nav. delo, str. 102.

⁴² Tomaž Savojc, *Jezikovnostilistična raziskava baroka na Slovenskem (Svetokriški in Rogerij)*, Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987, Obdobja 9, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1989, str. 342.

Kloštrskem žolnirju. Za primer vzemimo uvodni del pridige *Na dan Svetega Vida Martirnika inu Tovaršou*,⁴³ ki ga zaradi omejenega prostora ne bom navedel v celoti.

V prvem členu je Rogerij zapisal tezo misel krščanskega pesnika:

In teneris monftrat, quid fit puer ifte futurus. *Kashe u' Mladófti, kaj dèjte bode u' Stàrofti.*

V naslednjih treh členih so v dokaz trditve opisane življenjske poti treh iz zgodovine znanih osebnosti: češkega kralja Václava IV., Tomaža Akvinskega in Feliksa Kantališkega. V petem členu pridigar opozarja še na druge podobne primere in ponovi misel krščanskega pesnika, kar pomeni, da ima že ta člen vrednost retoričnega presežnega člena. V šestem, tudi presežnem členu je kot primer naveden mučenec sv. Vid, ki je svoje človeške lastnosti iz otroških let v nasprotju z drugimi omenjenimi osebnostmi potrdil že v dvanajstem letu starosti — in ne šele v starosti. Sv. Vid je torej dokaz za protitrditev.

2.2.2.1.1 Ob modelu uvoda v Jurčičevega *Kloštrskega žolnirja* je treba najprej premisliti problem njegove predloge. To pa nas postavlja pred za obdobje historizma izredno pomemben problem medbesedilnosti oziroma intertekstualnosti, ki jo imata Robert-Alain de Beaugrande in Wolfgang Ulrich Dressler v svoji knjigi *Einführung in die Textlinguistik* za eno od meril⁴⁴ besedilnosti:

*Das siebente Kriterium der Textualität nennen wir Intertextualität. Diese betrifft die Faktoren, welche die Verwendung eines Textes von der Kenntnis eines oder mehrerer vorher aufgenommener Texte abhängig macht.*⁴⁵

Renate Lachmann je ta vidik besedilnosti opredelila takole:

*/.../ der Text selbst konstituiert sich durch einen intertextuellen Prozeß, der die Sinnmuster der anderen Texte absorbiert und verarbeitet und eine Kommunikation ermöglicht, die niemals einsinniger Einverständnis verlangt.*⁴⁶

Za naše razpravljanje je posebej pomembno spoznanje, da so predloge lahko besedila (protobesedila) in/ali kodi, ki so tvorbeni in sprejemalni vzorci zanje (protosistemi).⁴⁷ Pri tem je posebej pomembna dekonstrukcija opozicije sistem-besedilo, saj med sistemom in besedilom (besedili) obstaja zapleteno dialektično razmerje.⁴⁸

2.2.2.1.2 Na podlagi teh ugotovitev lahko zdaj premislimo problem predloge v uvodu Jurčičevega *Kloštrskega žolnirja*. Ugotovili smo dvoje, in sicer prvič, da je struktura tega uvoda enaka strukturi uvoda v Rogerijevi v baročnem slogu oblikovani pridigi *Na dan Svetega Vida Martirnika inu Tovaršou*, in drugič, da je taka struktura ena od oblik retoričnega dispozicijskega pojava *presegarja celote* oziroma tako imenovane *patetične amplifikacije*, zapisane v retoričnih priročnikih. Strukturo uvoda opišemo z zaporedjem členov in med njimi obstoječimi pomenskimi razmerji:⁴⁹ 1. trditev₁, 2. niz hiponimov trditve₁, 3. trditev₁, 4. hiponim tudi izražene trditve₂, ki je s trditvijo₁ v polarnem⁵⁰ razmerju.

Najprej je treba določiti *medbesedilje*,⁵¹ to je tiste označevalce, ki v triodstavčnem uvodu *Kloštrskega žolnirja* tvorijo *artikulirano podlago za konotiranje protobesedila* oziroma

⁴³ Rogerij P., *Palmarium empyreum, seu Conciones CXXVI. de sanctis totius anni* .. Ap. Rogerio Labacensi, Ord. Min. Capuc. Concionatore Carniolico, Pars I, Clagenfurti 1731, str. 608-609.

⁴⁴ Robert-Alain de Beaugrande/Wolfgang Ulrich Dressler, nav. delo, str. 13-14.

⁴⁵ Robert-Alain de Beaugrande/Wolfgang Ulrich Dressler, nav. delo, str. 12-13.

⁴⁶ Renate Lachmann, *Intertextualität als Sinnkonstitution*. Andrej Belyjs Petersburg und die "fremden" Texte, *Poetica, Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft*, 15. Band, Heft 1-2, Verlag B.R. Grüner, Amsterdam 1983, str. 72.

⁴⁷ Marko Juvan, *Medbesedilni odnosi, oblike in vrste*, *Literatura št. 6* (leto 1989, letnik I), Ljubljana 1990, str. 148.

⁴⁸ Marko Juvan, nav. delo, str. 148.

⁴⁹ Hadumod Bußmann, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Kröners Taschenausgabe Bd. 452, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1983, str. 457.

⁵⁰ Hadumod Bußmann, nav. delo, str. 395.

⁵¹ Marko Juvan, nav. delo, str. 156.

protosistema. To so predvsem razvrstitev členov in uvodu in njihova medsebojna pomenska razmerja, ki oblikujejo "baročni" učinek. Kot je že bilo povedano, stoji na začetku uvoda trditev, ki ji sledijo trije primeri kot dokazi zanjo. Primere zaključuje ponovitev trditve, kar učinkuje v triodstavčni celoti kot retardirajoča prvina. Sledi ji še en primer, ki najprej potrdi trditev, v naslednjem trenutku pa se pokaže, da potrjuje predvsem protitrditve.

Ti označevalci so mi najprej konotirali moje ugotovitve o baročni oblikovanosti uvodov in posameznih odstavkov v pridižnih besedilih Rogerija in Svetokriškega, ki sem ga poimenoval z izrazoma *retardacijska protivnostna lomljenost odstavka*⁵² in *oklevajoče približevanje jedru sporočila*.⁵³ K temu lahko prištejemo še eno prvino, značilno zlasti za uvode, najdemo pa jo tudi v drugih delih besedil, in sicer *kopičenje retorično paralelno oblikovanih primerov, ki pojasnjujejo tezo (najpogosteje so nanizani trije primeri, na za sporočilo pomembnejših mest jih redkeje najdemo tudi več, na splošno pa jih je manj kot pri Svetokriškem (namreč pri Rogeriju, op. T.S.))*.⁵⁴ Pogorelčeva te in druge značilnosti baročnega sloga osvetljuje z vidika oblikovanosti besedila in jih strne v sintetično oznako *dinamična zaokrožitev celote ob osrednji pomenski osi*.⁵⁵

Vse te ugotovitve skušajo označevati baročni slog, kar v našem primeru pomeni, da medbesedilje v *Klostrskem žolnirju* konotira protosistem. S tega vidika bi lahko rekli, da so predloga uvoda *Klostrskega žolnirja* strukturni odnosi protobesedila (ugotovljenega Rogerijevega besedila), čeprav moramo priznati, da je brez dodatnih raziskav težko dokazati, ali je Jurčič bral Rogerijevo(e) pridigo(e).

Ob tem vsekakor ne smemo spregledati spoznanj na primer Matjaža Kmecla o sicer pičli tradiciji na začetku druge polovice 19. stoletja nastajajoče slovenske pripovedne proze, h kateri (tradiciji namreč) nedvomno prištevamo pridižna besedila.

2.2.2.1.2.1 Našo tezo o baročni pridižni predlogi bi posredno lahko potrjevala časovna umestitev delovanja ene glavnih oseb v *Klostrskem žolnirju*, priorja Avguština, ki je živel in delal proti koncu sedemnajstega in v začetku osemnajstega stoletja, torej v času, ko sta Svetokriški in Rogerij izdajala svoje zbirke baročnih pridig.

Tudi iz podnaslova *Klostrskega žolnirja* — *izvirna povest iz 18. stoletja* — je torej očitno, da je Jurčič v svoji povesti mimetiziral sicer umišljeno *zgodovinsko* snov iz baročnega obdobja, pri čemer je z razvidnim oblikovanjem vsaj prvih treh uvodnih odstavkov skušal svoje pisanje stilizirati v slogu obdobja na prelomu 17. in 18. stoletja. Da ima za pripovedovalca povesti zgodovina poseben pomen, kaže tudi antiteza v zadnjem členu uvoda:

*Tako sem si reč včasih mislil po svoji suhi pameti; ali zgodovina uči /podčrtal T.S./, da so po vsem tem stari Kostanjevčarje imeli dovolj zrelega prevdarka in da niso bili tako nepraktični, kakor bi danes človek menil; kajti ravno tista voda, ktera jim je o povodnjih nadloge delala, branila jim je proti souvažnikom življenje in imenje.*⁵⁶

2.2.2.1.2.2 Prav ob omembi stilizacije pa se moramo povrniti k že omenjeni trditvi iz Juvanove razprave, da medbesedilje sestavljajo označevalci, ki so "dvojno kodirani" — z besedilom in njegovo predlogo. Renate Lachmann problem opisuje takole:

/.../ Das doppelkodierte Element verweist auf die Syntax, die es konstituiert, das heißt auf eine präsente Zeichenreihe von textueller Konsistenz, und gleichzeitig — als Isotopiebruch — auf absente Texte. Brüche und Inkompatibilitäten, die das Doppelzeichen markiert,

⁵² Tomaž Sajovic, Retoričnost in besedilnost Trubarjeve pridige, 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobje 6, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1986, str. 508.

⁵³ Tomaž Sajovic, Jezikovnostilistična raziskava baroka na Slovenskem (Svetokriški in Rogerij), nav. delo, str. 341.

⁵⁴ Tomaž Sajovic, nav. delo, str. 342.

⁵⁵ Breda Pogorelec, Razvoj slovenskega knjižnega jezika, Slovenski jezik, literatura in kultura, Informativni zbornik, Ljubljana 1974, str. 13. Primerjaj tudi njeno razpravo Pogled na slogovno podobo baročnega besedila, Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 9, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1989, str. 349-365.

⁵⁶ Josip Jurčič, nav. delo, str. 2.

*funktionieren wie Tropen, das heißt wie Abweichungen, nicht aber von der Sprachnorm, sondern von der Norm des gegebenen Textkontinuums.*⁵⁷

Če upoštevamo dosedANJI premislek, potem lahko rečemo, da je medbesedilje uvoda *Kloštrskega žolnirja* kodirano z Jurčičevim besedilom in predlogo, baročno pridigo.

Jasno je, da Jurčičevo besedilo ni pridizno besedilo v izvirnem, verskem pomenu, da pa pridiznost konotira v smislu človeške npravnosti, dokazujejo tudi naslednje besede, ki si jih Jurčič leta 1868 zapisal v svojo beležnico:

*Mi imamo npravnost vcepljeno, ločimo se od Francozov. Francozi imajo komedije iz te téme /prešeštva, vendar lahko to razumemo tudi v smislu splošne človekove npravne drže, op. T.S./; mi moramo imeti tragedije, tragičen konec. Umiriti nas mora kazni, ktero npravna moč nadene za greh, ki ga ne opravičujemo. Celota, moč, npravnost se v tragičnem koncu vzdigne zoper napad posameznega.*⁵⁸

Kmecl ob tem ugotavlja, kako je poetološka oziroma estetska vprašanja Jurčič členil predvsem glede na slovenske časovne razmere in potrebe; torej ne na sploh in akademsko značno, marveč v tesni zvezi s trenutno posebno literarno njujo.⁵⁹

2.2.2.1.2.2.1 Namen pridige je poslušalce, preprosto povedano, čimbolj nazorno — z eksempli/zgledi — vzgajati in poučevati v krščanski veri. Rogerij je v svoji pridigi *Na dan Svetega Vida Martirnika inu Tovaršou* z antitetičnim delom uvoda uvedel svetega Vida, zgled tako za sicer v pridigi stransko protitrditev misli katoliškega pesnika (*Kashe u' Mladófti, kaj dějte bode u' Stárofti*) kot za glavno temo *Tu slábu téga fvejťa je Bug i fvolil, de bi h' shpótu ftúril tú mózhnu*, ki je pravzaprav parafraza znanega stavka *Bog dobro plačuje in hudo kaznuje*. Prav ta stavek predstavlja izhodišče za naš premislek o vlogi uvodnih treh odstavkov v *Kloštrskem žolnirju* za celotno besedilo.

V prvem delu šestega člena uvoda je Jurčič uvedel prizorišče svoje povesti *Kostanjevico*, ki se v drugem delu pokaže tudi kot dokaz za protitrditev:

*Tako sem si reč včasí mislil po svoji suhi pameti, ali zgodovina učí, da so po vsem tem stari Kostanjevčarje imeli dovolj zrelega prevdarka in da niso bili tako nepraktični, kakor bi danes človek menil; kajti ravno tista voda, ktera jim je o povodnjah nadloge delala, **branila jim je proti sovražnikom življenje in imenje** (podčrtal T.S.).*

Za naše razpravljanje je pomemben pomen podčrtanega dela besedila, ki mu je retorična oblikovanost uvodnega dela *Kloštrskega žolnirja* podelila posebno vrednost. Prav ta posebna vrednost sili bralca, da z branjem ostalega besedila razreši njeno upravičenost in tako vzpostavi koherentnost celotnega besedila.

Da bi razumeli vlogo in poseben pomen podčrtanega dela besedila, si ga moramo nekoliko podrobneje ogledati. Stavek *voda branila jim* (prebivalcem *Kostanjevice*, op. T.S.) *je proti sovražnikom življenje in imenje* ima sicer razviden denotativni pomen, ki ga pripovedovalec kot takega zgodbeno več ne razvija: v zgodbi ne nastopajo kakšni razbojniki, ki bi na primer napadli mesto *Kostanjevico*, pa bi jim voda — reka Krka — preprečila zle nakane. Bralec samo na denotativni ravni ne more vzpostaviti prave koherence besedila, zato jo mora iskati tudi na konotativni. Opore za iskanje sopomenov so tri: prvič, beseda *voda* ima v pomenski zgradbi stavka vlogo *kavzatorja* (*kavzator* je participant, katerega vlogo Grepl in Karlik opisujeta kot *tisto, kar je "vzrok" nečesa*),⁶⁰ hkrati pa zaradi povezave z glagolom *braniť* stopa v jezikovno zaznamovani proces personifikacije, drugič, retorična figura antiteze (v zgradbi dispozicije) omogoča posebno razvidnost jezikovnega oblikovanja omenjenega stavka in mu s tem dodeljuje poseben sopomen, ter tretjič, struktura uvodnih

⁵⁷ Renate Lachmann, nav. delo, str. 76-77.

⁵⁸ Matjaž Kmecl, *Od pridige do kriminalke ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze*, Zbirka Kultura, Mladinska knjiga, Ljubljana 1975, str. 9, primerjaj še str. 15-19.

⁵⁹ Matjaž Kmecl, nav. delo, str. 131.

⁶⁰ Miroslav Grepl, Petr Karlik, *Skladba spisovné češtiny, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1989, str. 141.*

treh odstavkov je kot medbesedilje *podoba, predstavitev (reprezentacija) protobesedila* (bolj verjetno pa *protosistema*), kakor jo za bralca ustvarja *metabesedilo*. Če sprejmemo naše že navedeno razmišljanje, je protobesedilo/protosistem uvodnega dela *Kloštrskega žolnirja* uvodni del baročne pridige, v kateri ima antiteza poseben pomen za nadaljnje besedilo, saj osredotoči bralčevo pozornost na samo bistvo pridige. Besedilo je torej "dvojno kodirano".

Konotiranje pridižnega besedila kot besedila, ki se ukvarja s človekovim smislom življenja (sicer z vidika katoliškega etosa), stavku iz *Kloštrskega žolnirja* podeljuje poseben, globlji, posplošujoči sopomen, ki ga bo v vsej svoji razsežnosti razkrilo šele prebrano besedilo. Za zdaj lahko sopomen stavka zasilno interpretiramo takole: dobro (imetje in življenje prebivalcev Kostanjevice) ločuje od zla (sovražniki) meja (voda), ki je zlo ne sme prestopiti, kajti to bi pomenilo njegovo uničenje.

V sopomen stavka se vključuje vloga ene glavnih oseb povesti, priorja Avguština, ki jo pripovedovalec opisuje z naslednjimi besedami:

Ta pak je bil oster gospodar, vzlasti v rečéh, v katerih je šlo za obrambo starega reda ali za pravice vsega kloštra (podčrtal T.S.).⁶¹

Po bratovi smrti je bil Avguštín oskrbnik in varh njegove hčere Katrice, /.../. Toda stara mati in njen varh, prior Avguštín, onadva sta dobro poznala in vedela, kaj imata v Katrici, zato so bile marsikomu odveč predrzne želje, da je mislil na njo (podčrtal T.S.).⁶²

Ne da bi se spuščali v podrobne in natančne pomenske analize, lahko rečemo, da obstaja med stavkom v antitetičnem delu uvoda *voda branila jim je proti sovražnikom življenje in imenje* in stavkoma *ta (Avguštín, op. T.S.) pak je bil oster gospodar, vzlasti v rečéh, v katerih je šlo za obrambo starega reda ali za pravice vsega kloštra* in *po bratovi smrti je bil Avguštín oskrbnik in varh njegove hčere Katrice* strukturna pomenska ekvivalenca, ki jo pogojno lahko opišemo takole:

X (voda, Avguštín) **varuje** (brani, obramba, varh ...) **pred Y** (sovražnik, morebitni nasprotnik) **Z** (življenje in imenje, stari red, pravice kloštra, Katrica).

Ta pomenska formula se na ravni besedila realizira v obliki osnovnega zapleta med Katrico, najlepšim in najbogatejšim dekletom v Kostanjevici in njeni okolici, priorjem Avguštinom kot njenim varuhom in Adamom Žabrankom, skrivnostnim tujcem (Čehom ali Poljakom). Zgodba je preprosta: Adam Žabranek se zaljubi v Katrico, temu pa nasprotuje prior Avguštín iz naslednjih *razumskih* razlogov:

Skazal jej je do pike, da je najbolje, če se človek pečá z ljudmi svoje vrste in da za prevzetnostjo prihaja rado kesanje. /.../ O žolnirju je trdil — On ni za kmetijo ali kupčijo, ti ne za gosposko življenje. Taki ljudjé nimajo družga kakor gladke jezike; vesti in poštenja malo ali pa nič. /.../ da ima še druge razloge, zakaj ne bi privolil, tudi potlej ne, ko bi jo žolnir bil naravnost snubil (podčrtal T.S.).⁶³

Prvi razlog za nasprotovanje zvezi med Katrico in Žabrankom so navajali tudi preprosti ljudje:

"Bog ga vedi, kaj bo še s Katričino možitvijo? Le domačega naj bi bila vzela, ne pa moža iz devete dežele, ko se ne vé, ali ima tako srce, kakor kak domačin ali ne. /.../ Kar se ne zлага, to se ne zлага, jablana v pesku ne raste (podčrtal T.S.)."⁶⁴

Tretji priorjev razlog je Žabrankovo drugoverstvo. Spor med priorjem in Žabrankom se konča z umorom — tujec iz maščevalnosti pahne priorja v vodo, kjer utone. Na Žabrankovo

⁶¹ Josip Jurčič, nav. delo, str. 4.

⁶² Josip Jurčič, nav. delo, str. 3.

⁶³ Josip Jurčič, nav. delo, str. 81-82.

⁶⁴ Josip Jurčič, nav. delo, str. 204.

nesrečo dejanje ni minilo brez prič, poročni obred je prekinjen, Žabranek pa stori samomor. Katrica se po nesrečnem dogodku zanima le še za premožno kmetijo in družino:

*Kdor je trideset let pozneje na Kodranijo prišel, videl je postarelo, zgubano, in zanemarjeno oblečeno žensko, ki je čeravno gospodinja premožne lastnije trdo delala od svita do mraka in z nekako osornostjo ukazovala družini. Kdo bi bil spoznal v tej čmerikavi, skoro grdi babi nekdanjo lepoto kostanjevskega okrožja — Katrico?*⁶⁵

2.2.2.1.2.2.2 Razmišljanje o vlogi uvoda v Kloštrskem žolnirju naj sklenem z ugotovitvijo, da se pomenska formula *X varuje pred Y Z* v povesti realizira trikrat, in sicer v antitezi uvoda, v stranski zgodbi o sporu za kloštrsko zemljo med Avguštinom in graščakom in v glavni zgodbi o sporu za Katrico med Avguštinom in Žabrankom. Za nadaljnje razpravljanje sta pomembni predvsem realizaciji posameznih prvin formule v antitezi uvoda in glavni zgodbi (realizacijo v antitezi uvoda bom pisal pokončno, v glavni zgodbi poševno):

X (voda, Avguštin — Slovenec, katoliški prior)

Y (sovražniki, Adam Žabranek — Čeh ali Poljak, zemljemerec, drugoverec)

Z (življenje in imetje prebivalcev Kostanjevice, Katrica — Slovenka, bodoča lastnica premožne in dobičkonosne kmetije, katoliške vere)

Iz vsega povedanega je mogoče reči, da ima prior Avguštin posebno, na razumu utemeljeno in od ljudi bolj ali manj soglasno potrjeno vlogo zaščitnika *Kostanjevčarov* in še posebej Katrice. Ideologija te skupnosti temelji v pridobitništvu (*kmetija in kupčija*), nezaupanju do tujcev, tudi neslovencev (*človek naj se peča z ljudmi svoje vrste*), v skupni, katoliški veri in visoki etičnosti ter v *prepričanju o uravnovešenosti in skladnosti sveta in o pregrešnosti slehernega načerjanja takšnega ravnovesja*, kar se precej ujema s *potrebami zgodnjega kopičenja slovenskega narodnega kapitala*.⁶⁶ Za tako ideologijo zato ni sprejemljiva samo v čustvu utemeljena in za premoženje in skladnost sveta tvegana zakonska zveza med bogato Katrico in tujcem. Prior Avguštin je svojo vlogo zaščitnika take ideologije sicer plačal s smrtjo v Krki — v uvodu ima Krka vlogo zaščitnika (sic!) — vendar to pomeni kazen v obliki smrti tudi za njegovega morilca iz strasti Žabranka, s čimer so skupnost, Katrica in premoženje bolj ali manj rešeni pred pogubo. Zanimivo pa je, da se premoč razuma nad zgolj poetičnostjo (čustvenostjo, romantičnostjo) kaže že v antitetičnem delu uvoda.

Ta razmislek nam odkrije, da ima po baročnem pridržnem modelu oblikovani uvod v *Kloštrskem žolnirju* vlogo prikritega napovedovalca zgodbenega zapleta in razpleta in s tem tudi usmerjevalca bralčevega branja (kar spominja na podobno vlogo krajinskih opisov v Tavčarjevem zgodnjem romantičnem pripovedništvu:⁶⁷ nekatere retorike tak postopek imenujejo fiksacija⁶⁸). Medbesedilje bralcu torej pomaga pri interpretiranju besedila.

Iz vsega povedanega lahko upravičeno domnevamo, da postane medbesedilje v *Kloštrskem žolnirju*, t.j. *znakovno gradivo*, prevedeno iz pridržne predloge, preko njega pa pridržni model interpretant pologe. Če upoštevamo, da besediloslovje pridigo uvršča med besedilne vrste, ki vsebujejo predvsem pozivno funkcijo,⁶⁹ potem lažje odkrijemo posredno pozivno funkcijo sklepnega zapleta in razpleta *Kloštrskega žolnirja*: bralca opozarjata na budno, etično in pametno skrb za imetje in skupnost, pri čemer se je treba še zlasti varovati nepremišljenosti, ki lahko povzročijo podobne tragične posledice kot v povesti.

2.2.2.1.2.2.3 Razmišljanje, ki bi mu podrobnejša analiza lahko dodala še marsikaj zanimivega (kar pa ni glavni predmet razprave), kaže, da ima *historizem* v pripovedni prozi

⁶⁵ Josip Jurčič, nav. delo, str. 208

⁶⁶ Primerjaj poglavje Meščanstvo kot dominantna Mencingerjeve pripovedne proze. V: Matjaž Kmecl, Od pridige do kriminalke, nav. delo, str. 84-94.

⁶⁷ Tomaž Sajovic, Pomen krajinskih opisov v Tavčarjevi zgodnji prozi (1871-1875), XXVI, 1980/81, 3, str. 99-104.

⁶⁸ Henri Morier, Dictionnaire de poétique et de rhétorique, Presses universitaires de France, Paris 1975, str. 467-471. Prim. tudi Tomaž Sajovic, Pomen krajinskih opisov v Tavčarjevi zgodnji prozi (1871-1875), nav. delo, str. 101-102.

⁶⁹ Klaus Brinker, nav. delo, 102-109.

(konkretno v Jurčičevem *Kloštrskem žolnirju*) podobne značilnosti kot na primer v arhitekturi.

Najbolj hvaležno je primerjati izsledke umetnostozgodovinske "metode citatov" ("medbesedilnost" v likovnih umetnostih torej) Hansa Joachima Kunsta.⁷⁰ Po Kunstovem prepričanju je historizem 19. stoletja pojav, ki je z metodo citatov iz vseh preteklih zgodovinsko sklenjenih arhitekturnih obdobij "žigosal" sodobno umetnost in njene nove stavbne naloge z zgodovinskim pomenom. Funkcija arhitekturnega citata je v predstavljanju odsotne arhitekture v navzoči (analogno baročne pridige v *Kloštrskem žolnirju*), pri čemer prihaja do *interpretiranja zgodovine*, dehistorizacije preteklih oblik (baročni pridižni model se ob Jurčičevem prevzemanju desakralizira) in njihove simbolizacije (Jurčič je pridižnemu modelu podtaknil ideologijo, primerno stopnji slovenskega meščanstva).

Ob tem je treba opozoriti na Klungenburgovo spoznanje, da sta se v 19. stoletju prej združeni sestavini funkcije (*namen in pomen*) ločili. *Pomen* se je zdaj izrazil v obliki "stila" (historičnega sloga) kot označevalca idejnih vsebin. Po retoričnem, baročnopridižnem modelu povzeti uvod v *Kloštrskem žolnirju* kaže na denotativni ravni pomenjanja nezadostno koherentnost z ostalim besedilom (namen uvoda je na tej ravni premalo logičen — kar ne velja za baročno pridižno predlogo), zato mora bralec s konotiranjem baročnopridižne predloge in iskanjem koherentnosti uvoda z ostalim delom besedila na konotativni ravni pomen uvoda šele odkriti. Zato Klungenburgova trditev, da se je v preteklih obdobjih stil uresničeval v objektivnem same umetnosti, novi "stil" (historizem) pa potrebuje, če hoče biti učinkovit, *subjektivnost* umetnika, naročnika, predvsem pa porabnika umetniških izdelkov, velja tudi za historistični uvod v *Kloštrskem žolnirju*.

(Nadaljevanje v naslednji številki)

⁷⁰ Karl-Heinz Klungenburg, nav. delo, str. 13, 14, 25. Izvirnik: Hans-Joachim Kunst, *Die politischen und gesellschaftlichen Bedingungen der Gotikrezeption bei Friedrich und Schinkel*, v: Hinz, Kunst, Märker, Rautmann, Schneider, *Bürgerliche Revolution und Romantik. Natur und Gesellschaft bei Caspar David Friedrich*, Gießen 1976.

Tomaž Sajovic

Filozofska fakulteta v Ljubljani

UDK 808.63:82.081"185/187"

HISTORISTIČNO OBLIKOVANJE UVODNIH DELOV JURČIČEVEGA PRIPOVEDNEGA BESEDILA KLOŠTRSKI ŽOLNIR IN DEŽMANOVEGA POLJUDNOZNANSTVENEGA BESEDILA NOTRANJSKE GORE IN CIRKNIŠKO JEZERO

(Nadaljevanje in konec)

2.3 Nadaljnja naloga razprave je ugotoviti, kako je Jurčičev uvod oblikovan na ravni *elokucije* in v čem se razlikuje od Rogerijevega baročnega uvoda, kar implicitno pomeni, da moramo ugotoviti *historističnost* njegove oblikovanosti tudi v tako imenovanih drobnih formah, predvsem znotraj povedi.

2.3.1 Za ponazoritev Rogerijevega sloga je treba navesti konec prvega odstavka že omenjene pridige, v katerem je navedena trditev krščanskega pesnika in napovedane osebe, ki so jo s svojim življenjem potrjevale, drugi odstavek, v katerem je kot dokaz trditve (prva besedilna tema) predstavljen češki kralj Vaclav, ter peti odstavek, v katerem so najprej na splošno omenjeni še številni drugi dokazni primeri za trditev (ta je skoraj dobesedno ponovljena), kot presežni dokaz pa jim sledi uvedba glavne osebe pridige, sv. Vida, vendar kot dokaz/primer za potrditev (prvi besedilni temi nadrejena tema):

Vèner shè modréshi, pámetnishi inu faštópniishi govoril je ta drugi karshanski Poeta, kateri je te fizèr rèjfnyzhne inu h'usèm rezhem perpráune befséde na tega zhlovéka obèrnìl, rekhòzh: In teneris monftrat, quid fit puer iſte futurus. Kashe u'Mladóſti, kaj dèjte bode u'Stároſti. Kakòr tega prízh ſnaiti ſamóremu velíku, katere kashejo nam to rèjfnyzu.

Wenceslaus ta Pegamski Krajl, inu Syn Caroli IV. Rimskiga Caefſaria pokásal je u'róſtve inu u' Kárſtu, kaj je imèl u' Stároſti biti: ſakaj ta u' tem róſtve bil je umòril to Mater: per Kárſtu pak oskrunil inu umáſal je bil ta Karſtne Shégnani kámen; is kateriga bilú je od usèhi rezhènu, de is tega Dèjteta nima nìzh práda biti. Inu práu: ſakaj ta ni bil drugiga, kakòr en ſapopádik usè hudóbije, ſlaſti pak en Várih Huſſítarske Kezarije.

Vezh, vezh takih ſamògel bi perneſti naprej, kateri, kakòr u'Mladóſti ſo ſe kasáli, taki ſo túdi u'nyh Staróſti oftali. Ali: kir ſtopi naprej Vitus ta danashni, slábi Mladénizh is ſvoimi ſnámenie, ſa tu ſapúſtym usè te druge ſa vol níega, inu fizèr is tega, kir on usè tu, Kar káſal je u'Otrózhnyh lèjtech dopolnil je u'12. lèjte njegove Staróſti, kakòr Surius inu drugi piſhejo od njega: de

Na tem mestu velja čisto na kratko izpostaviti le nekatere bistvene značilnosti: za razliko od Jurčičevega uvoda pomensko-skladenjska oblika ključnega pravila kot sestavine argumentnega poteka teme ni ohranjena (kar zmanjšuje vtis racionalnosti), za odstavke, v katerih so kot dokazi za resničnost trditve orisane življenjske zgodbe treh znanih osebnosti, češkega kralja Vaclava, cerkvenega učitelja Tomaža Akvinskega in svetnika Feliksa Kantališkega (značilno baročno stopnjevanje k svetemu), je značilna skladenjsko popolnoma paralelna zgradba, k veliki integrativnosti in ornamentalnosti besedila

prispevajo tudi sicer pomensko aktualizirane, vendar skoraj dobesedne ponovitve uvodne trditve v vseh odstavkih, omeniti pa je treba tudi navzočnost dvojnih in trojnih formul.

2.3.2 Za predstavitev Jurčičevega historističnega elokucijskega oblikovanja bo zadostovala analiza prvih štirih skladijsko-pomenskih enot.

2.3.2.1 Prva poved predstavlja pripovedovalčevo izhodiščno trditev:

Zares čudnega, rekel bi poetično mislečega duha so morali biti tisti naši predniki iz starih časov, o katerih pozemskem djarnji in nehanji nam pričajo njih stavbe in razna v razvalu ali še v živečih ostankih ohranjena dela.

Jedro trditve je izraženo v glavnem stavku, in sicer v povedku pripisani lastnosti naših prednikov. Iz tega je jasno, da je besednoredno izhodišče⁷¹ osebek s stavčnim prilastkom (tisti naši predniki iz starih časov, o katerih pozemskem djarnji in nehanji nam pričajo njih stavbe in razna v razvalu ali še v živečih ostankih ohranjena dela), pri čemer so za bralca v osebku in stavčnem prilastku navedene osebe in njihova tako ali drugače ohranjena dela splošno znana dejstva — kar pomeni, da je pripovedovalec s prestavitvijo jedra na prvo mesto uporabil stilno zaznamovani besedni red. S tem je svoji oceni lastnosti naših prednikov dal večji poudarek in jo hkrati čustveno obarval.⁷²

Za naše razpravljanje in za sporočilo uvoda je pomembno oblikovanje povedkovega določila oziroma samostalniške besedne zveze v njem (*zares čudnega, rekel bi poetično mislečega duha*). Pripovedovalec je jedro svoje ocene lastnosti prednikov oblikoval predvsem v dveh levih določilih odnosnice *duh*, pri čemer je pomen besedne zveze *zares čuden*, ki ima lahko tudi slabšalni prizvok,⁷³ s pomočjo vrinjenega glagola v pogojniku (*rekel bi*, kar omiljuje naslednjo ugotovitev⁷⁴) popravil z bolj pozitivnim in določnejšim pomenom besedne zveze *poetično misleč*. Čeprav težko rečem, da sta pomena obeh besednih zvez sinonimna (imata pa tako vlogo glede na ugotovitev iz protitrditve), se lahko — s to omejitvijo — strinjamo z Lausbergom, da je pripovedovalec uporabil implicitno obliko *correctia*.

V prilastkovem odvisniku *o katerih pozemskem djarnji in nehanji nam pričajo njih stavbe in razna v razvalu ali še v živečih ostankih ohranjena dela* je prav tako mogoče opazovati pripovedovalčevo retorično načelo "podvajanja" posameznih stavčnih členov oziroma njihovega dvojnega členjenja (v marsičem podobno, vendar retorično dognanejšee oblikovanje je v začetku devetdesetih let značilno za Janka Kersnika in malo kasneje tudi za Moderno).

V mestniškem predmetu (*o katerih pozemskem djarnji in nehanji*) je uporabljena stalna besedna zveza *dejanje in nehanje*, ki jo Slovar slovenskega književnega jezika v geslu *dejanje* označuje s kvalifikatorjem *ekspresivno* in s pomenom *vse življenje, prizadevanje*⁷⁵ (stalna besedna zveza je po Pleteršniku očitno kalk nemške besedne zveze *Tun und Lassen*⁷⁶). Historističnost oblikovanja še krepi rimanje obeh besed v zvezi.

Posebej zapleteno zgrajen je priredno zloženi osebek⁷⁷ (*njih stavbe in razna v razvalu ali še v živečih ostankih ohranjena dela*), ki ga sestavljata dve pomensko sorodni sestavini: jedri

⁷¹ Jože Toporišič, Slovenska slovnica, nav. delo, str. 533.

⁷² Jože Toporišič, nav. delo, str. 542.

⁷³ Beseda *čuden* ima naslednje slovarske pomeni: *ki se razlikuje od navadnega, znanega; ki se ne da določiti, opredeliti; ki vzbuja dvom, navadno o moralni neoporečnosti*. V: Slovar slovenskega knjižnega jezika, Prva knjiga, A-H, SAZU, Inštitut za slovenski jezik, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970, str. 320. V Pleteršnikovem slovarju najdemo tele slovarske pomeni: *wunderbar, wunder/chön; wunderbar; garstig, abscheulich*. V: M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, A-O, Katoliška tiskarna, Ljubljana 1984, str. 116. V Jurčičevem uvodu lahko pomen besede opišemo predvsem s prvima dvema razlagama iz SSKJ I, sobesedilo pa mu daje rahlo negativni sopomen (na to kaže prenos slovanskega pomena *ki se razlikuje od navadnega, znanega* v družbeni vrednotenjski kod 19. stoletja, za katerega sta *navadni*, to je običajni, vrednoti razum in korist).

⁷⁴ Jože Toporišič, nav. delo, str. 331.

⁷⁵ Slovar slovenskega knjižnega jezika, Prva knjiga, A-L, nav. delo, str. 357.

⁷⁶ M. Pleteršnik, nav. delo, str. 127.

⁷⁷ Jože Toporišič, Slovenska slovnica, nav. delo, str. 477.

obeh samostalniških besednih zvez sta besedi *stavbe* in *dela* — obe denotirata *gradnje* (druga sobesedilno). Za naše razpravljanje je pomembna skladenjska in pomenska zgradba druge sestavine (*razna v razvalu ali še v živčih ostankih ohranjena dela*), v katerih je samostalniško jedro (*dela*) na levi razširjeno z zapleteno zgrajeno pridevniško besedno zvezo, pri čemer je treba posebej poudariti zvezo deležnika (*ohranjena*) in dveh pomensko nasprotnih predložnih zvez, ki izražata način⁷⁸ (*v razvalu ali še v živčih ostankih*). Prav v tej razširitvi druge sestavine osebka lahko vidimo še eno značilnost Jurčičevega oblikovanja, in sicer asimetričnost (njena preprostejša različica se kaže tudi v že obravnavanem povedkovem določilu glavnega stavka, v katerem je prva sestavina sestavljena iz členka, torej besedne vrste s posebnim, okrnjenim statusom,⁷⁹ in pridevnika — *zares čudnega*, druga pa iz prislova in deležnika — *poetično mislečega* (obe besedi sta tudi daljši od tistih v prvi sestavini). S takim slogovnim sredstvom je dosežen tako imenovani Achtergewicht, poudarjena obtežitev zadnjega člena v skladenjski enoti, ki jo je poznala na primer že nemška umetniška proza 14. stoletja,⁸⁰ pa tudi Trubarjeva besedila.⁸¹ Po ugotovitvah Pogorelčeve je podoben postopek kasneje uporabljal tudi Cankar.⁸²

2.3.2.1.1 V uvodni povedi je mogoče zaslediti tudi slogovno načelo uravnotežene uporabe dvojnega členjenja posameznih stavčnih členov (značilno že za renesančno oblikovanje, pri nas na primer pri Trubarju in Dalmatinu),⁸³ in sicer na stavčnih začetkih in koncih, pri čemer je treba posebej opozoriti, da se Jurčič s stalnim ustvarjalnim preoblikovanjem tako imenovanih dvojnih formul skuša izogniti togi ornamentalnosti (k njenemu rahljanju prispeva tudi omenjeno slogovno načelo asimetričnosti).

V glavnem stavku je dvojno členjen prilastkov del samostalniške fraze v povedkovem določilu na začetku (že omenjena implicitna oblika *correctia*), na koncu pa osebek (*tisti naši predniki iz starih časov*), in to na prav poseben način. Samostalniško jedro (*predniki*) podredno zložene samostalniške fraze ima ob levem določilu tudi desnega, in sicer neujemalni predložni prilastek (*iz starih časov*), v katerem ima vlogo jedra spet samostalnik; pri tem je dvojnost še poudarjena s po dvema besedama na levi strani obeh samostalnikov, kar formalno ustreza inačici figure *izokolon*.⁸⁴

⁷⁸ Jože Toporišič, nav. delo, str. 470.

⁷⁹ Členek modernejšje jezikoslovne raziskave opredeljujejo takole: *Im Sinne der neueren P.-Forschung (vgl. WEYDT (1979) (H. Weydt, Die Partikeln der deutschen Sprache, Berlin 1979, op. T. S.)) versteht man unter P. (Partikeln, členek, op. T. S.) im engeren Sinne nicht flektierende, nicht satzgliedhafte Wortklassen, die keine (oder wenig) selbständige lexikalische Bedeutung aufweisen, aber die Bedeutung ihrer jeweiligen Bezugselemente modifizieren.* V: Hadumod Bußmann, Lexikon der Sprachwissenschaft, nav. delo, str. 371.

⁸⁰ Hans Eggert, Deutsche Sprachgeschichte III, Das Frühneuhochdeutsche, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg, 1969, str. 85.

⁸¹ Tomaž Sajovic, Retoričnost in besedilnost Trubarjeve pridige, nav. delo, str. 501.

⁸² Breda Pogorelec, Ivan Cankar — vozlišče razvoja slovenske besedne umetnosti, XII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1979, str. 32-33, 36, 39.

⁸³ Breda Pogorelec, Trubarjev stavek, VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 3.-15. julija 1972, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1972, str. 315 in 318. Tudi: Tomaž Sajovic, Retoričnost in besedilnost Trubarjeve pridige, nav. delo, str. 500-501.

⁸⁴ Osnovna opredelitev *izokolona* je naslednja: *Das Isocolon oder Parison oder die Parisosis besteht in der koordinierten Nebeneinanderstellung zweier oder mehrerer Kola /.../ oder Kommata /.../, wobei meist die Kola (oder Kommata) jeweils gleiche Satzteilabfolge zeigen /.../. Die Kola selbst können hierbei syntaktisch vollständige Haupt- oder Nebensätze sein /.../ oder (gegebenenfalls als Kommata) aus je mindestens zweigliedrigen /.../ Satzteilen bestehen, die durch einen ihnen gemeinsamen weiteren Satzteil als "Klammer" zum Satz integriert werden /.../.* V: Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 359.

Jurčičev primer ni popolnoma pravilen in ga uvrščamo v posebno različico: *Die syntaktisch gleichrangige Koordinierung /.../ ist die normale Form der für das Isocolon charakteristischen Nebeneinanderstellung. Jedoch kann auf die syntaktische Gleichrangigkeit verzichtet werden, wenn nur der gedankliche Bezug in gleichrangiger Weise vorliegt.* V: Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 367.

Lausberg med primeri ne upošteva razmerja v samostalniški besedni zvezi, na Jurčičevo inovativnost pa kaže tudi pomenska zapornitev obeh členov *izokolona*: *Das Isocolon /.../ stellt in der Koordinierung der Kola semantisch meist eine Häufung /.../ dar, also die Aufzählung (Anreihung) semantisch verschiedener Inhalte. Von der Häufung her sind zwei semantische Extreme möglich: Synonymität (Aussage des gleichen Inhalts) als Schwund des semantischen Unterschieds der Häufung /.../ einerseits, Antithese (Gegenüberstellung gegensätzlicher Inhalte) als Schärfung des semantischen Unterschiedes andererseits /.../. Als zwischen beiden Extremen stehend ist die similitudo aufzufassen /.../.* V: Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 374.

Lausberg na strani 365 govori o ustrežajočem razmerju med koloni: *Das Entsprechungsverhältnis der beiden parallelen Reihen a¹ b¹ c¹ einerseits, a² b² c² andererseits heißt, wenn die beiden Reihen inhaltlich im Verhältnis der similitudo stehen /.../.*

V prilastkovem odvisniku (ki že zaradi svoje stavčnočlenske vloge predstavlja prvino asimetričnosti) je Jurčič na njegovem začetku v mesniškem predmetu (*o kterih pozemskem djarnji in nehanji*) uporabil pravo dvojno formulo, končal pa ga je z že omenjenim dvosestavinskim "asimetričnim" osebkom.

2.3.2.2 Dokazni del navajam v grafično razvidnejši obliki:

Zakaj če vidiš, potujoč po deželi, na strmovitih hribih sledi stanovanj nekdanje gospode,

če zagledaš na prijaznem holmcu tik poraščene vrste hribov belo cerkvico, ktera bi bila po razsoji tvojega razuma ljudem pripravniša na ravnem polji,

če moraš dalje sopihaje stopati po cestah, ki te vodijo visoko gori na rob strmega vrha ob skalah in gosti hosti in vendar po natančnejšem razgledu sprevidiš, kako lahko bi se bili nekdanji cestarji ognili klancu in strmini, ko bi bili zdolej ob hribu le majhen ovinek napravili — /.../.

Že na prvi pogled sta očitni dve značilnosti, in sicer razvidno zaznamovanje začetkov posameznih dokazov z anaforično ponavljanim pogojnim veznikom *če* — v prvem dokazu je pred njim sicer še priredni vzročni veznik *zakaj* — in stopnjevano besedno množenje posameznih dokazov, kar je nedvomno izraz slogovnega načela asimetričnosti (Rogerijeve dokazi so bili enako dolgi).

Prva značilnost (anaforično ponavljani pogojni veznik *če*) kaže na enakovrednost dokaznih členov, kar se v prvih dveh izraža tudi v skrajno paralelni zgradbi pogojnih odvisnikov (paralelizem je značilen tudi za Rogerijeve "dokazne" odstavke). Skladenjsko si stavčni členi (za pogojnim veznikom) sledijo v naslednjem zaporedju: povedek (osebek je nakazan z ujemalnimi lastnostmi povedka) — prislovno določilo kraja — predmet. Oba povedka zapolnjujeta glagola vidnega zaznavanja (*videti, zagledati*) v drugi osebi ednine (z njo ni mišljen splošni osebek, ampak *bralec*, kar implicitno kaže uporaba osebnega zaimka *jaz* v dajalniku v stavku *če prevdariš vse to in še druge enake zapuščine, kaj ne da mi pritegneš*), jedri prislovnih določil kraja samostalnika *hribi* in *holmec*, ki ju družijo skupni pomen *vzpetina zemeljskega površja*, predmeta pa samostalniški frazi *sledi stanovanj nekdanje gospode in bela cerkvica*, pri čemer samostalnika *stanovanja* in *cerkvica* družijo skupni pomen, izražen z besedo *stavba* (tudi *zgradba*, ki ga vsebuje že prva, "tematska" poved uvoda (oblika besedilne koherence na pomenski osi hipernim-hiponim).

Druga značilnost, slogovno načelo asimetričnosti, se kaže že v drugem dokazu, in sicer v širjenju osebka s stavčnim prilastkom (*cerkvico, ktera bi bila po razsoji tvojega razuma ljudem pripravniša na ravnem polji*), katerega sporočilo je za potek tem uvoda zelo pomembno. Pripovedovalec namreč skuša tudi s sklicevanjem na bralčev razum potrditi svojo uvodno trditev o *zares čudnem, rekel bi poetično mislečem duhu* prednikov, pri čemer vzpostavlja nasprotje med *poetično* gradnjo na primer *cerkvice na prijaznem holmcu in razumsko, praktično gradnjo na ravnem polji* (*razumsko* v tem primeru implicira pomen *gospodarno, z marj truda*). Ob tem je treba opozoriti, da pomanjševalnici (*holmec, cerkvica*) in besedna zveza *na ravnem polji* asociirajo ljudsko poetiko.

Tretji dokaz, ki se glasi:

/.../ če moraš dalje sopihaje stopati po cestah, ki te vodijo visoko gori na rob strmega vrha ob skalah in gosti hosti in vendar po natančnejšem razgledu sprevidiš, kako lahko bi se bili nekdanji cestarji ognili klancu in strmini, ko bi bili zdolej ob hribu le majhen ovinek napravili — /.../

kaže že omenjeni Jurčičevi slogovni značilnosti, in sicer rahljanje toge retorične ornamentalnosti in iz njega izvirajočo asimetričnost, ki tokrat zaradi izredno povečanega števila besed predstavlja pravo baročno zastranitev.

Prva dva stavka (*če moraš dalje sopihaje stopati po cestah, ki te vodijo visoko gori na rob strmega vrha ob skalah in gosti hosti*) sta samo še pomensko paralelna s pogojnima odvisnikoma prvih dveh dokazov, ostali del tretjega dokaza pa je prav tako samo pomensko

paralelen s sporočilom prilastkovnega odvisnika, ki razširja pogojni odvisnik v drugem dokazu. Prav v opustitvi skladijskih paralelizmov je mogoče videti načelo rahljanja toge retorične ornamentalnosti.

Nekoliko podrobnejša primerjava sporočila prvih dveh stavkov tretjega dokaza z na primer sporočilom pogojnega odvisnika v drugem dokazu (*če zagledaš na prijaznem holmcu tik poraščene vrste hribov belo cerkvico*) pokaže tudi zanimive prepričevalne (persvazivne) prvine, ki jih je pripovedovalec dodajal in s tem poudaril prav s "kršitvami", torej z rahljanjem strožjega paralelnega oblikovanja in iz njega izvirajočo asimetričnostjo. Prva "kršitev" je širitev stavčnega vzorca s prislovnim določilom načina, zasedeno z besedo *sopihaje*, ki skuša v bralcu z denotiranjem pospešenega dihanja — kot posledici strme poti seveda — še povečati občutek *nepraktičnega ravnanja naših prednikov*, druga pa stavčni prilastek, ki razširja samostalniško jedro prislovnega določila kraja (*ceste*); v njem imajo številni izrazi, ki izražajo izredno izpostavljenost ceste in konotirajo težavnost njene gradnje, enako prepričevalno vrednost.

Sporočilo (eksplikacija na *razumu* temelječega *duha* pripovedovalca in bralca kot nasprotju — po njunem prepričanju seveda — *poetičnemu* in s tem nepraktičnemu duhu njunih prednikov) ostalega dela tretjega dokaza je pomensko paralelno sporočilo, izraženem v prilastkovem odvisniku v drugem dokazu, skladijsko pa je asimetrično povečano na tri stavke, v čemer se kaže pripovedovalčevo stopnjevano osredotočenje na lastno izhodiščno trditev, s tem pa se posredno krepi tudi vplivanski učinek na bralca (posebej je treba opozoriti na že omenjeno prepričevalno vrednost — tokrat v sinonimni dvojni formuli *klancu in strmini*).

2.3.2.3 Najbolj bistvene razlike med Rogerijevo baročno pridizno predlogo in Jurčičevim uvodom se kažejo na pomenski ravni. Če so v Rogerijevem uvodu lastnosti in dejanja posameznih oseb kot dokazov za misel katoliškega pesnika tako ali drugače povezani s katoliškim naukom, je Jurčičev uvod razpet med že popolnoma sekularizirani temi o pripovedovalčevi prepričanosti v *poetični*, samo za *naravno lepoto* dovzetni duh naših prednikov in njihovi zgodovinsko izpričani *preudarnosti in praktičnosti*.

Iz tega izvira spremenjeno besedišče, pri čemer je treba opozoriti, da pred raziskovalci slovenskih umetnostnih — pa tudi neumetnostnih — besedil stoji obsežna naloga, in sicer računalniško podprta izdelava slovarjev posameznih piscev in slogovnih obdobij in njihova medsebojna primerjava po oblikoslovnih, pomenskih, skladijskih in še kakih kategorijah. Za uvod *Kloštrskega žolnirja* so značilni predvsem tako imenovani *konkretni samostalniki*,⁸⁵ ki zaznamujejo naravne pojave (*hrib, holmec, vrh, klanec, strmina, polje, voda, skala, hosta*) in rezultate človekovih dejanj (*cerkvica, cesta, hiša, peč, mesto*) (kar kaže na pripovedovalčev čut za opisovanje podrobnosti iz realnega sveta⁸⁶) ter *abstraktni samostalniki*,⁸⁷ ki izražajo temeljno, popolnoma sekularizirano pomensko nasprotje v uvodu (*fantazija, lepota — razum, pamet*), medtem ko so za Rogerijev uvod značilni predvsem *abstraktni samostalniki* (*Mladost, Stàrost, shpot, slabúst, shipkúst, trošt, rějfniza, rójstvo, Kàrifst, Kezarija, vefsélje, Vjèra*), načinovni prislovi, s katerimi pripovedovalec izraža svoje vrednotenje (*práu, módru, pámetnu, fajtópnu*), in pridevniki (*bogát, premóšren, Aidouski, Malykuváuski, Karshánski*), pri čemer je marsikatera beseda tako ali drugače povezana s krščanstvom.

⁸⁵ Pri tem se opiram na naslednjo pomensko delitev samostalnikov v navedenem besedilu S. pomeni *Substantiv*: *Unter semantischem Aspekt wird unterschieden zwischen konkreten und abstrakten S.*: *Unter die* → *Konkrete zählen Eigennamen* (Gretchen, Wien, Mozart, Wilbrandgasse), *Gattungsnamen* (auch: *Appellativa*): Mensch, Katze, Sänger, *Sammelbezeichnungen* (auch: *Kollektiva*): Gebirge, Gewölke und *Stoffbezeichnungen*: Wein, Gold, Blut. *Abstrakta bezeichnen Eigenschaften* (Treue), *Vorgänge* (Träume), *Beziehungen* (Freundschaft), *Maße* (Stunde, Meile). V: Hadumod Bußmann, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, nav. delo, str. 517.

⁸⁶ Primerjaj poglavje *Zorenje mišljenja in govora za pripovedno prozo novega tipa* v: Matjaž Kmecl, *Od pridige do kriminalke*, nav. delo, str. 36-54.

⁸⁷ Med *abstraktni samostalniki* uvrščamo tudi tiste izglagolske samostalnike, ki izražajo dejanje, stanje, dogajanje itd. V: Walter Jung, *Grammatik der Deutschen Sprache*, VEB Bibliographischen Institut Leipzig, Leipzig 1971, str. 260 in 423.

Ugotoviti je treba, da je za Jurčičevo oblikovanje uvoda v *Kloštrskem žolnirju* značilno prav nasprotje med visoko obliko in pogosto tudi nepoetičnim besediščem (v *Telečji pečeni* je tako oblikovanje stopnjevano do izrednih ironizirajočih učinkov). Opozoriti pa je treba tudi na *habitualne* glagolske oblike, ki zaznamujejo Jurčičev retorični uvod (Lyons *habitualnost*, tudi *uzualnost*, razlaga z naslednjimi besedami: *The term "habitual", then, is conventionally applied by linguists to situations (and, derivatively, to the aspects that describe such situations) to which a much broader, but intuitively related, set of terms is applicable, including "customary", "frequent", "regular", "usual" and even "normal"; and "iterative" or "frequentative" are commonly employed in the same sense.*⁸⁸).

Po vsem povedanem je jasno, da medbesedilje Jurčičevega uvoda sicer ne more skriti asociacij na baročno pridizno predlogo, predvsem v *dispoziciji* in manj v *elokuciji*, vendar vsebina in pomensko gradivo uvoda nista več niti pridizna v smislu poučevanja verskih resnic (s tega stališča je za uvod značilna pomenska inverzija ali sekularizacija) niti ne razodeva baročnega duha (zanj prav gotovo nista glavni značilnosti razum in praktičnost). Za uvod je torej značilno *historistično* oblikovanje.

2.4 Zanimivo je, da je različice dispozicijskega pojava *preseganja celote* (oziroma *patetične amplifikacije*) moč najti v uvodnih delih še nekaterih pripovednih besedil, na primer v Tavčarjevem *Kobiljekarju* (1878) ter Kersnikovem *Ponkerčevem očetu* (1882), *Kmetiski smrti* (1890) in *Mamonu* (1891).

3.0 Kot smo že omenili, je historizem obvladoval tudi neumetnostna besedila (primerjaj na primer Eggersove analize nemškega časopisnega jezika v 19. stoletju⁸⁹). Za primer vzemimo poljudnoznanstveno besedilo *Notranjske gore in Cirkniško jezero*, ki ga je leta 1850 napisal Karel Dežman.

Uvodni del besedila se glasi takole:

Krajnska dežela v lepi mnogoverstnosti take kraje v razgled stavi, kateri človeka s začudenjem napolniti in s svojo rajsko lepoto navdihniti zamorejo. O, kako se ti bo srce širilo, na njenih snežnih kèpah in goličavah krasniga ogleda nadušeno! — in če ti na vetrovitim Krasu groze in straha upade, ga bojo miline krajnskih dolin in goric v sladkih občutkih zibale. Še več čudeži pa, še veličastniši prikazni so v njenim kamnitim drobji skrite in človeškim očem z večno temoto zagernjene.

*Krajnske gore imajo namreč sploh to lastnost, da neštevilne poveršne vodice po breznih, ponikvah, jarkih in nevidnih razpoklinah požirajo ter v vse strani svojih apnenih skladov spretakajo, — ene v prostornih shrambah zadržavajo, druge pa, po neznanih žilah dalje podivši, še le v svojim znožji — v globokih dolinah — zopet na svitlo točijo. To posebno velja od tistiga gorovja, ktero, skoraj tikama cvetnih poljan ravne Forlanije se vzdigovaje, jadransko morje s širokoherbnim Krasam opasuje in s stermimi planinami, ki so kot mejniki ali čuvaji med slovensko in talijansko zemljo postavljene, noter do siviga Triglava seže. Tam zagledaš ogoljene višine obeh Golakov, zlatostolniga Čavna /.../, Otelce, Kovka in Nanosa burjopihavca. Od tod nižje gore celo Notranjsko zemljo preprežejo. Tu obdajajo pogostama nasejani homci in hribi okrogle, kotlinaste doline, tam se ozka draga med podolgatimi berdi vije, pa tudi širokim dolinam in visokim planotam v tem hribovji še precej prostora ostane.*⁹⁰

3.1 Najprej si moramo ogledati *dispozicijo*, to je ureditev in členitev pomenskih enot, prvega, uvodnega odstavka. Dežmanov odstavek sicer ni oblikovan v "baročni" *patetični amplifikaciji*, se pa prav tako lahko podreja trdnim retoričnim pravilom. Kot smo že zapisali, se sklenjenost celote praviloma kaže v členjenju na najmanj tri dele: začetek, sredo in

⁸⁸ John Lyons, *Semantics*, Volume 2, Cambridge University Press 1977, Reprinted 1978, 1979, Cambridge, London, New York, Melbourne, str. 716.

⁸⁹ Hans Eggers, *Deutsche Sprachgeschichte*, 2, Rowohlt's Enzyklopädie, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg 1986, str. 364-365.

⁹⁰ Karel Dežman, *Notranjske gore in Cirkniško jezero*, Natisnil Jožef Blaznik v Ljubljani 1850, str. 3-4.

konec, pri čemer je sredinski del lahko še dodatno členjen. V obravnavanem primeru je odstavčna celota sestavljena iz petih členov v inačici, ki jo Lausberg opiše takole:

Die an die Fünf-Finger-Abzählung /.../ anknüpfende Fünfgliedrigkeit des Typs I+(I+I+I)+I entsteht aus der Dreiteilung der Mitte, die also als ein eigenes Ganzes gewertet wird. /.../ Die Straffung zur übergeordneten Zweigliedrigkeit /.../ ist in den Varianten I+((I+I+I)+I) und (I+((I+I+I))+I) möglich.⁹¹

Dežmanov uvodni odstavek je oblikovan v drugi različici petčlenske delitve celote, pri čemer je učinek *napetosti* dosežen s stopnjevanjem pomena, izraženega v prvih štirih členih, v petem, končnem členu. Že sama oblika členjenja pomenskih enot odstavka kaže na njegovo premišljeno, jasno, enakomerno k cilju usmerjeno zgradbo — brez sicer izredno učinkovite "baročne" retardacije presežnega člena in njegovega antitetičnega opomenjanja v že obravnavani različici *patetične amplifikacije* (Rogerijevega pridiga, Kloštrski zolnir).

Kot pa bo še podrobneje razloženo, peti, končni člen retorične zgradbe prvega odstavka napoveduje vsebino drugega odstavka (in ostalih).

3.1.1 Izhodiščno temo prvega odstavka napove prva retorično oblikovana poved:

Krajnska dežela v lepi mnogoverstnosti take kraje v razgled stavi, kateri človeka s začudenjem napolniti in s svojo rajsko lepoto navdihniti zamorejo.

V glavnem stavku, ki s svojo pomensko-skladenjsko zgradbo spominja na Prešernov stavek *Apel podoba na ogled postavi*, je besedna zveza v osebku — *Krajnska dežela* — klasicistično personificirana, pri čemer sta za temo prvih dveh povedi odločilni besedni zvezi v prislovnem določilu načina (*v lepi mnogoverstnosti*) in predmetu (*take kraje*) — tematsko prvino pa predstavlja tudi pripovedovalčevo ubesedenje čustvenega razmerja ljudi do *krajev*, skladenjsko izraženo v skrajno retorično oblikovanem prilastkovem odvisniku. Zaradi večje nazornosti ga navajam grafično preoblikovanega:

kteri človeka s začudenjem napolniti

in s svojo rajsko lepoto navdihniti zamorejo

Na izrazni ravni skladenjsko razvita nedoločnika skupaj s tako imenovanim "povezujočim" naklonskim glagolom oblikujeta strogo retorično figuro *izokolori*, in sicer — če upoštevamo pomensko podobnost nedoločnikov *napolniti in navdihniti* — v različici *distiunctia*,⁹² pri čemer je treba poudariti, da predložni besedni zvezi, ki razširjata nedoločnika, stavčnočlensko nista enakovredni. Po ustnih konzultacijah s P. Karlikom in A. Vidovič-Muhovo predstavlja prva predložno-nedoločniška zveza s *začudenjem napolniti* tako imenovani analitični predikat, kajti zvezo je mogoče izraziti z glagolom *začuditi*, medtem ko ima predložna besedna zveza s *svojo rajsko lepoto v besedni zvezi s svojo rajsko lepoto navdihniti* ali vlogo prislovnega določila vzroka (*kraji me navdihnajo, ker so rajsko lepi*) ali vlogo prislovnega določila sredstva in orodja (*kraji me navdihnajo s tem, da so lepi*).

⁹¹ Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, nav. delo, str. 243.

⁹² Lausberg opredeljuje *distiunctio* takole: *Die distiunctio besteht in der Zusammensetzung der Kola aus jeweils synonymen Prädikaten und jeweil semantisch verschiedenen, einander syntaktisch entsprechenden sonstigen Satzteilen (Subjekten, Objekten, adverbialen Bestimmungen). Jeweils für sich genommen, stellen die Prädikate also ein Synonymie /.../, die semantisch verschiedenen Satzteile eine Häufung /.../ dar. Die Kola können hierbei entweder völlig selbständige Sätze bilden oder durch einen dritten Satzteil klammerartig /.../ integriert werden.* V: Heinrich Lausberg, nav. delo, str. 368.

3.1.2 V drugi povedi je tema prvega deskriptivno⁹³ razvita z njeno podrobnejšo členitvijo (specificiranjem), kar pravzaprav pomeni, da prva in druga poved predstavljata pravzaprav retorično figuro diarezo.⁹⁴

O, kako se ti bo serce širilo, na njenih snežnih kèpah in goličavah krasniga ogleda nadušeno! — in če ti na vetrovitim Krasu groze in straha upade, ga bojo miline krajnskih dolin in goric v sladkih občutkih zibale.

Tematska prvina iz prve povedi *lepa mnogovrstnost* je v tem sredinskem oziroma specificirajočem delu odstavek razčlenjena na gore (*njene snežne kèpe in goličave*), Kras in krajnske doline in gorice, tematska prvina čustvenega razmerja do teh krajev pa je ubesedena s tremi različnimi stalnimi zvezami z osrednjo besedo srce in posameznimi besedami in besednimi zvezami, ki jih slogovno lahko uvrščamo v slovar romantičnega sentimentalizma: značilen primer je zlasti zadnji stavek z množinsko obliko abstraktnega samostalnika *miline* in besedno zvezo v prislovnem določilu načina *v sladkih občutkih* (primerjaj tudi besedno zvezo *rajska lepota* v prvi povedi.)

Posebej pozorni moramo biti na za renesančno in klasicistično oblikovanje značilno retorično zaznamovanost posameznih stavkov z dvojnimi formulami, ki s svojo umetelno pomenskoopolnitvijo dokazni del odstavek oblikujejo v sklenjeno celoto (v prvi stavčni zvezi — *na njenih snežnih kèpah in goličavah* — in tretjem, končnem stavku — *miline krajnskih dolin in goric* — besede zaznamujejo posamezne kraje, sinonimna abstraktna samostalnika — *groze in straha* — v drugem, srednjem stavku pa človekovo čustvo).

Tudi v tej povedi so vse osebne glagolske oblike postavljene na konec stavkov, še posebej opazna sta tudi slogovno zaznamovani besedni red v polstavku *na njenih snežnih kèpah in goličavah krasniga ogleda nadušeno* in že v tistem času slogovno zaznamovani izpust predloga *od* v roditeljskih besednih zvezah, ki stavčnoočlensko predstavljajo prislovno določilo vzroka⁹⁵ — *krasniga ogleda nadušeno*, /srce ti/ *groze in straha upade*.

3.1.3 Odstavek je kot enota besedila sklenjen z retorično uravnoteženo povedjo:

Še večji čudeži pa, še veličastniši prikazni so v njenim kamnitim drobji skrite in človeškim očem z večno temoto zagernjene.

Osebkov in povedkov del povedi sta namreč retorično podvojena. V podvojenem, izokolonsko oblikovanem osebkju — člena v osebkju sta umetelno, *hiperbatonsko* ločena s prestavitvijo protivnega veznika *pa* — pridevniki v primerniku stopnjujejo pripovedovalčevo navdušujoče razmerje do geoloških pojavov na Kranjskem, tokrat tistih pod površjem, kar je ubesedeno v sinonimno podvojenem povedkovem delu povedi — *so v njenim kamnitim drobji skrite in človeškim očem z večno temoto zagernjene*. Privzdignjeno klasicistično občutje je doseženo z doslednim zapostavljanjem deležnikov in besednopomenskoopolnitvijo prislovnega določila kraja (*v njenim kamnitim drobji*) in prislovnega določila vršilca (ali izvora) glagolskega dejanja (*z večno temoto*): v prvem primeru (*kamnitó drobje*) je beseda *drobje* uporabljena počlovečeno metaforično (druga figura, personifikacija, je značilno klasicistično retorično sredstvo; zanimivo je, da je bila figura tako poimenovana tudi šele v klasicizmu⁹⁶, v drugem primeru, besedni zvezi *večna temota*,

⁹³ Deskriptivni potek teme Brinker opredeljuje takole: *Bei deskriptiven Themenentfaltung wird ein Thema in seinen Komponenten (Teilthemen) dargestellt und in Raum und Zeit eingeordnet. Die wichtigsten thematischen Kategorien sind also Spezifizierung (Aufgliederung) und Situierung (Einordnung).* V: Klaus Brinker, *Linguistische Textanalyse*, nav. delo, str. 59.

⁹⁴ Rázloko oziroma diarezo Kmecl razlaga z naslednjimi besedami: *v retoriki razčlenitev kakšnega pojma v vrsto sindetično ali sindetično nanizanih inočin, ki jih z zaključnim pouzgetkom strnemo v enoten pomen.* V: Matjaž Kmecl, *Mala literarna teorija*, nav. delo, str. 71.

Lausberg figuro opredeljuje kot različico *enumeratio*. V: Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, nav. delo, str. 339.

⁹⁵ Janežič piše: *Predlog od se semetnje izpušča; p. lakote vmirati; žeje zevati.* V: Anton Janežič, *Slovenska slovnica*, Založil Eduard Liegel, knjigar., V Celovcu 1854, str. 84.

⁹⁶ Lausberg piše: *Die Termini sind nicht antike; personifizierung ist zuerst bei Boileau (s. Littré, s. v.), personification zuerst seit dem 18. Jh. (cf. A. Dauzat, Dictionnaire étymologique ..., Paris 1983, s. v.) belegt.* V: Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, nav. delo, str. 932.

pa občutek privzdignjene negibnosti oblikujeta pomen pridevnika *večna temota*, pa občutek privzdignjene negibnosti oblikujeta pomen pridevnika *večen* in samostalniška izpeljanka (iz samostalnika *tema*!) *temota*, ki še posebej poudarja *lastnost* oziroma *stanje*.⁹⁷

Posebej pozorni moramo biti tudi na umetelno oblikovanje odstavka kot sklenjene enote (to vsekakor kaže klasično načelo oblikovanja, ki je bilo značilno tudi v renesansi in klasicizmu), kar se kaže že v sami razvrstitvi obeh njenih glavnih pomenskih enot — *geoloških značilnosti Kranjske* in *naravoslovčevega subjektivnega, čustvenega razmerja do njih*. V prvi povedi sta enoti razvrščeni v omenjenem vrstnem redu, v tretji, to je zadnji povedi pa v obrnjenem, hiazemskem, pri čemer je v prvi povedi stavčno sinonimno poudarjeno *čustveno razmerje do geoloških značilnosti Kranjske* (v prilastkovem odvisniku), v zadnji pa *podzemeljske geološke značilnosti* (v povedkovem delu povedi).

3.1.4 Zadnja poved v prvem odstavku s svojo napovedjo teme naslednjega (naslednjih) odstavka (odstavkov) relativizira shemo oblikovanja celote, navedeno v odstavku 3.1. Očitna je namreč samo oblikovna sklenjenost prvega odstavka, ki je zaradi vsebinske "odprtosti" nelogično zgrajen. Logično bi bilo, če bi zadnja poved prvega odstavka postala prva drugega, s čimer bi tudi oblikovno bila poudarjena delitev omejene celote na dva dela, kar pomeni, da obravnavani del Dežmanovega besedila členita dve diarezni strukturi, ki sta v stopnjevalnem retoričnem razmerju.

3.2 Prva poved drugega odstavka se glasi:

Krajske gore imajo namreč sploh to lastnost, da neštevilne poveršne vodice po brezni, ponikvah, jarkih in nevidnih razpoklinah požirajo ter v vse strani svojih apnenih skladov spretakajo, — ene v prostornih shrambah zadržavajo, druge pa, po neznanih žilah dalje podiši, še le v svojim znožji — v globokih dolinah — zopet na svitlo točijo.

Najbolj razvidna slogovna značilnost povedi je klasicistično poosebljanje (personificiranje) osebkove besedne zveze *krajske gore*, ki ji je v postopku poosebljanje samo navidezno in površno gledano dodeljena vloga *agentnega participanta* (v jeziku obstaja običajnejša možnost izražanja, na primer **V krajskih gorah se spretakajo neštevilne poveršne vodice**⁹⁸, uporaba primerno vezljivostnih glagolov, ki v obravnavanem primeru vsebujejo pomensko sestavino +*živo*, pa je v vlogo drugega delovalnika (skladenjsko predmeta) potisnila besedno zvezo *neštevilne poveršne vodice* (*krajske gore požirajo, spretakajo, zadržavajo, podiši, točijo* neštevilne poveršne vodice).

Da osebkovi besedni zvezi *krajske gore* v omenjeni povedi ni dodeljena vloga *agentnega participanta*, dokazuje naslednja analiza. Za primer si lahko vzamemo kar eno od Karlikovih povedi (v prevodu seveda): *Vas je živela bogato kulturno življenje*. V njej ima beseda *vas* zares vlogo agentnega participanta, kajti bolj običajna oblika povedi bi se glasila *V vasi so ljudje živeli bogato kulturno življenje*, v njej pa je beseda *ljudje* zaradi pomenske lastnosti (+človek) res agens. V Dežmanovem primeru beseda *vodice* seveda nima pomenske vloge *agensa*, ampak *nosilca lastnosti*.⁹⁹ Za naše razpravljanje je pomembno, da je Dežman uporabil tako imenovano diatezno strukturo, nekoliko ohlapno pa bi lahko rekli tudi drugotno strukturo (problem v slovenski strokovni literaturi še ni proučen), ki

⁹⁷ Jože Toporišič, Slovenska slovnica, nav. delo, str. 136 in 138.

⁹⁸ Grepl in Karlik pojav opisujeta z naslednjimi besedami: *Jestliže vyraz pro specifickaci agentního participantu obsahuje sémantický rys "místo" nebo "čas", nabyvá v odvozené dialezi sémantické role Loc a jeho specifikačtor v gramatické struktúře i odpovídající gramatickou (morfologickou) formu, napr. v nějakém predložkovém vyrazu.*

/.../

(14) Antika zduraznovala jednotu krásy tělesné a duševní.

(14a) (V antice) byla zduraznována jednotu krásy tělesné a duševní.

(14b) (V antice) se zduraznovala jednotu krásy tělesné a duševní.

Jak ukazují doklady /.../ (14b), je pak takový participant s formou v, na Sloz realizovatelný i v odvozené strukture s reflexivní formou slovesnou.

V: Miroslav Grepl/Petr Karlik, Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty, 1983, Univerzita J.E. Purkyně v Brně, str. 32.

⁹⁹ Miroslav Grepl/Petr Karlik, Skladba spisovné češtiny, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1986, str. 141.

vnaša v pripoved občutek nenavadnosti in privzdignjenosti (tako oblikovanje je značilno za Stritarja, kasneje pa tudi za Moderno).

3.2.1 Klasicistično slogovno prvine predstavljajo tudi epiteti ob zemljepisnih lastnih imenih, pa tudi občin, ki izražajo stalno značilnost (geološko, meteorološko ali kako drugo) denotativ posameznih lastnih imen: *cvetne* poljane *ravne* Forlanije, *vetroviti* Kras, *širokoherbni* Kras, *sivi* Triglav, *ogoljene* višine obeh Golakov, *zlatostolni* Čaven, Nanos *burjopihavec*, pri čemer so še posebej izstopajoče zloženke — samostalniška in pridevniške — značilne za Homerjevo besedno oblikovanje.¹⁰⁰

3.3 Posebej je treba omeniti, da je Dežman v uvodu svojega poljudnoznanstvenega besedila kot naravoslovec izrazil svoj subjektivni odnos do predmeta upovedovanja (in raziskovanja!), pri čemer ni mogoče spregledati, da je odnos do naravnih lepot Kranjske izrazito afirmativen (apoteoza domovine je značilna *vsebinska* prvina historizma). Ne glede na kasnejše Dežmanovo renegatstvo je v tem odnosu mogoče videti jasne sledove nacionalnega navdušenja — v besedilu pač omejenega na navdušenje nad naravnimi lepotami domače dežele. Branje Dežmanovega življenjepisa v Slovenskem biografskem leksikonu potrjuje to ugotovitev, saj je bil v tem času še izrazito slovensko usmerjen. Kasneje sta ga njegova kritična skepsa ter zavračanje kulturne zaostalosti in nazadnjaške miselnosti pri marsikaterem slovenskem nacionalnem voditelju pripeljala v nemške vrste, s čimer si je prislužil sloves prvega slovenskega odpadnika.¹⁰¹

4.0 Čisto na koncu in namesto sklepa: vrsta slovenskih pripovednih besedil druge polovice 19. stoletja je lahko že tudi izgubila večje retorične besedilne vzorce — kot znak so ostale le še drobne historistične forme, ki so marsikdaj prehajale že v navado.

(Razprava je del doktorske disertacije *Historični slogi v slovenski pripovedni prozi druge polovice 19. stoletja*, Ljubljana 1991.)

UDC 808.63:82.081"185/187"

Summary

Tomaž Sajovic

A HISTORIST FORMATION OF THE INTRODUCTORY PARTS OF JURČIČ'S NARRATIVE TEXT *KLOŠTRSKI ŽOLNIR* AND DEŽMAN'S POPULAR-SCIENTIFIC TEXT *NOTRANJSKE GORE IN CIRKNIŠKO JEZERO*

The purpose of the study is to explain the phenomenon of *historism* in more detail in Slovene artistic and non-artistic texts of the 19th century, on the basis of the rhetorical textual patterns in the introductory parts of Jurčič's text *Kloštrski žolnir* (1866) and Dežman's popular-scientific text *Notranjske gore in Cirkniško jezero* (1850) and their symbolic significance for both texts. The study also relies on the findings of art history, which in researching historicist architecture came to the conclusion that in the period of historicism (it began with classicism in the second half of the 18th century, according to the more recent studies it, however, certainly does not end with the close of the 19th century) the role of buildings was divided into the previously combined elements — the *purpose* and *significance*. The *significance* was expressed in the form of the so-called *historist style* and existed independently, regardless of the practical *purpose*. The choice of an adequate 'style', which is modelled on the previous style period, was symbolically determined and artistically, culturally and socio-politically motivated. This double structure is possible to detect in Pogorelec's studies about the clash between the rhetorical, i. e. historical and natural poetics that was going on from Enlightenment to the Modern (and beyond), as well as in the findings of the Slovene literary historians (Paternu, Kmecl and others). The study is essentially a linguistic and stylistic one, with special emphasis on discourse analysis and rhetoric.

¹⁰⁰ Silva Trdina, *Besedna umetnost*, II. del, Literarna teorija, Mladinska knjiga, Ljubljana 1970, str. 30.

¹⁰¹ Slovenski biografski leksikon I, Zadržna gospodarska banka, Ljubljana 1925, str. 131-135.